

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА МЕТОДИКИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

**ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ
ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ГРОМАДЯНСЬКОГО
ВИХОВАННЯ**

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти –другий (магістерський)

Виконала:

студентка 6 курсу, 610 групи

Матіос Наталія Василівна

Керівник: кандидат педагогічних наук,
доцент **Предик А.А.**

*До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № 4/1 від 16 листопада 2021 р*

Зав. кафедрою _____ проф. Романюк С.З.

ЧЕРНІВЦІ – 2021

ЗМІСТ

Вступ	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	7
<i>1.1. Громадянське виховання особистості як педагогічна проблема</i>	7
<i>1.2. Психолого-педагогічні засади організації громадянського виховання учнів початкової школи</i>	21
<i>1.3. Концептуальні положення підготовки майбутнього вчителя до громадянського виховання молодших школярів</i>	30
<i>Висновки до першого розділу</i>	46
Розділ 2. ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	47
<i>2.1. Вивчення стану готовності майбутнього вчителя початкових класів до громадянського виховання школярів</i>	47
<i>2.2. Обґрунтування педагогічних умов підготовки майбутнього вчителя початкових класів до громадянського виховання молодших школярів</i>	61
<i>2.3. Модель формування готовності майбутнього вчителя початкових класів до громадянського виховання молодших школярів</i>	74
<i>Висновки до другого розділу</i>	82
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	83
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	86
ДОДАТКИ	94

ВСТУП

Становлення громадянського суспільства, інтеграція України у європейську спільноту, якісні зміни в суспільно-економічному, політичному, духовному житті й ціннісних орієнтаціях українського соціуму зумовлюють необхідність розвитку системи громадянського виховання молодших школярів. Важливість цього питання визначається в таких нормативних документах, як: Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, Національній доктрині розвитку освіти, Державній програмі „Вчитель”, Державній національній програмі „Освіта”, та інших.

Реформа системи освіти нашої країни в контексті соціальних перетворень зумовлює необхідність її покращення, наближення до рівнів зарубіжних освітніх стандартів. Одним із важливих завдань модернізації освітньої галузі у Державній програмі „Вчитель” означено вдосконалення системи підготовки педагогічних фахівців та підвищення ролі педагога у формуванні громадянського суспільства. Стратегічні завдання розбудови всієї системи освіти, та вищої освіти зокрема, зумовлюють необхідність обґрунтування та вивчення наукових та практичних проблем, які пов'язані з фаховою підготовкою майбутнього вчителя початкових класів до громадянського виховання школярів.

Питання фахового становлення педагога вивчали класики світової (Ж.Ж.Руссо, Й. Герbart, Я. Коменський, Й. Песталоцці та ін.) та вітчизняної (В. Сухомлинський, Г. Сковорода, А.Макаренко, К. Ушинський та ін.) педагогіки. Теоретичну основу підготовки педагогічних кадрів на народознавчому підґрунті закладено в роботах М. Стельмаховича, С. Русової, В. Скуратівського, В. Сухомлинського та ін. Концептуальні основи педагогіки вищої школи досліджувались такими науковцями: А. Алексюк, І. Бех, І. Зязюн, Л. Кондрашова, А. Кузьмінський та ін. Проблему професійної готовності вчителя обґрунтовано у наукових розвідках Л. Григоренко, А. Капської, Н. Кузьміної, О. Мороз, С. Сисоєвої, А. Троцько та інших. Напрямки фахової підготовки майбутніх учителів початкових класів

досліджували О. Біда, Л. Петриченко, Л. Хомич та ін. Питанню підготовки майбутніх учителів початкових класів до виховної діяльності присвячені наукові праці І. Бужини, Л. Волик, С. Лавриненко, С. Паршук, А. Хоменко та інших.

Теоретичні підходи громадянського виховання молодого покоління розкрито в працях П. Ігнатенко, В. Поплужного, В. Сухомлинського та ін. Розкриття питання громадянського виховання молодших школярів представлено в працях Н. Бібік, О. Савченко, Л. Момотюк, Г. Тарасенко, Н. Рогальської, С. Якименко та ін.

Однак, аналіз науково-педагогічної літератури засвідчив, що проблема підготовки майбутнього учителя початкових класів до громадянського виховання молодших школярів ще не стала предметом спеціальних досліджень, що й зумовило вибір теми магістерського дослідження: **«Підготовка майбутнього вчителя початкових класів до громадянського виховання»**.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні педагогічних умов та узагальненні моделі формування готовності майбутнього вчителя початкових класів до громадянського виховання молодших школярів

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **задач дослідження**:

1. Проаналізувати історичну, науково-методичну, психолого-педагогічну та українознавчу літературу з проблеми дослідження
2. З'ясувати сутність основних понять дослідження, розкрити структуру готовності майбутнього вчителя до громадянського виховання учнів початкової школи.
3. Вивчити стан готовності майбутнього вчителя до громадянського виховання учнів початкової школи.
4. Обґрунтувати педагогічні умови підготовки майбутнього вчителя початкових класів до громадянського виховання школярів та модель формування її готовності.

Об'єкт дослідження – професійна підготовка майбутнього вчителя початкової школи.

Предмет дослідження – особливості підготовки майбутнього вчителя початкових класів до громадянського виховання молодших школярів.

Для розкриття представлених задач дослідження використовувались такі **методи**: *теоретичні* – вивчення та аналіз філософської, психолого-педагогічної літератури та нормативних документів з проблеми дослідження; порівняння й узагальнення, систематизація та класифікація для визначення основних категорій дослідження, розкриття структурних елементів процесу професійної підготовки майбутнього вчителя початкових класів, з'ясування структурних компонентів, характеристики критеріїв, рівнів та показників готовності майбутнього вчителя початкових класів до громадянського виховання молодших школярів; теоретичне моделювання та прогнозування для узагальнення та обґрунтування моделі формування готовності майбутнього вчителя початкових класів до громадянського виховання молодших школярів; інтегрування та конкретизація для вивчення педагогічних умов підготовки майбутнього вчителя початкових класів до громадянського виховання школярів; *емпіричні* – педагогічне спостереження за освітнім процесом та анкетування з метою виявлення розуміння вчителями та студентами сутності громадянського виховання, його ролі та місця в структурі фахової готовності; вивчення результатів навчальної, виховної, наукової та самоосвітньої діяльності майбутніх учителів початкових класів; педагогічний експеримент (констатувальний етап) для з'ясування стану готовності майбутнього вчителя початкових класів до громадянського виховання молодших школярів; кількісний та якісний аналіз експериментальних даних із застосуванням методів математичної статистики обробки результатів дослідження для підтвердження стану готовності до даного виду діяльності.

Теоретичне значення дослідження полягає у проведенні аналізу філософської, педагогічної, соціологічної, психологічної літератури; визначені об'єкта, предмета, мети й завдання роботи; розкритті понятійно-категорійного апарату дослідження; накопиченню емпіричного матеріалу; аналіз загальних засад формування готовності майбутнього вчителя початкових класів до громадянського виховання молодших школярів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в обґрунтуванні педагогічних умов та узагальненні моделі формування готовності майбутнього вчителя початкових класів до громадянського виховання молодших школярів. Отримані результати дослідження можуть бути використані викладачами педагогічних ЗВО для підготовки майбутніх учителів до громадянського виховання молодших школярів, в рамках читання курсів «Теорія і методика виховання», «Методика громадянської та історичної освітньої галузі», а також у системі післядипломної педагогічної освіти.

Структура і обсяг роботи. Магістерська робота складається з титульної сторінки, змісту, вступу, двох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел (83 найменування) та додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Проблема громадянського виховання підростаючого покоління становить значний інтерес для таких наук, як філософія, соціологія, психологія та педагогіка. Зміщення акцентів у суспільній свідомості обумовлює зміну вимог у педагогічній освіті. У вирішенні цієї проблеми на перший план висувається підготовка вчителя, який буде здатний реалізувати у своїй професійній діяльності основоположні ціннісні принципи виховної системи нового, демократичного суспільства.

Поряд із цим проблема підготовки педагогів до здійснення громадянського виховання молодших школярів сьогодні недостатньо досліджена. Тому основними джерелами теоретичного аналізу, вихідних методологічних основ побудови моделі підготовки майбутнього вчителя до вищезазначеної діяльності стануть психолого-педагогічні дослідження процесу громадянського виховання молодших школярів, у яких розглядаються особливості підготовки майбутніх учителів до проведення виховної роботи.

У розділі розглянуто теорію громадянського виховання особистості як педагогічну проблему; значну увагу приділено формуванню громадянської зрілості майбутніх учителів; висвітлено психолого-педагогічні засади організації громадянського виховання молодших школярів та особливості підготовки вчителя до нього; аналізується сучасний стан досліджуваної проблеми в практиці роботи початкової школи та вищих педагогічних навчальних закладів.

1.1. Громадянське виховання особистості як педагогічна проблема

Сучасні процеси відродження нації зумовлюють актуальність проблеми громадянського виховання підростаючого покоління. Становлення демократичного суспільства в Україні визначає розвиток громадянського виховання особистості. Формування особистісних рис громадянина України, гуманістичного світогляду є головною метою громадянського виховання, що зазначається в Конституції України [34], Національній доктрині розвитку освіт,

Законі України „Про освіту” [25], Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності [35] та інших державних нормативно-правових документах.

Одним із пріоритетних напрямків у Національній доктрині розвитку освіти України визначено проблему виховання підростаючого покоління, основною метою якого є виховання свідомого громадянина, патріота, формування в молоді високої культури міжнаціональних взаємовідносин, потреби та вміння жити в громадянському суспільстві.

У Законі України „Про освіту” підкреслюється, що «освітні процеси в державі ґрунтуються на засадах гуманізму, демократії, національної свідомості, взаємоповаги між націями й народами» [25, с. 533]. У Законі України „Про освіту” першим серед основних завдань визначено виховання громадянина України [25, с. 4].

Отже, орієнтиром державної політики в галузі освіти є виховання свідомого громадянина, патріота. Серед розпоряджень Уряду в цьому напрямі такі: «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання молоді» (наказ Кабінету Міністрів України від 27.10.09 № 3754/981/538/49); «Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Молодь України»» (постанова Кабінету Міністрів України від 28.01.09 № 41).

Ґрунтовним документом із проблеми дослідження є «Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності», в якій чітко визначено актуальність, сутність, підходи та принципи, мету й завдання, зміст і форми громадянського виховання, основні шляхи її реалізації тощо» [35].

Міністерством освіти і науки України затверджено програму «Основні орієнтири виховання учнів 1–12 класів загальноосвітніх навчальних закладів», автором концептуальних засад якої є І.Бех [11]. Метою виховання згідно з програмою визначено формування морально-духовної, життєво компетентної особистості, яка успішно самореалізується в соціумі як сім’янин, громадянин, і професіонал.

Нормативними документами визначено систему заходів щодо реалізації завдань громадянського виховання учнів, а саме: проведення Всеукраїнської історико-географічної експедиції „Історія міст і сіл України”; організація Всеукраїнської історико-краєзнавчої акції учнівської та студентської молоді „Шляхами подвигу і слави”; включення до навчальних планів загальноосвітніх, позашкільних, професійно-технічних і вищих навчальних закладів обов'язкових екскурсій до національних історико-культурних заповідників і музеїв; проведення на постійній основі оглядових і тематичних екскурсій із відвідуванням об'єктів культурної спадщини, історико-культурних заповідників і музеїв, зокрема у вихідні дні й протягом канікулярного періоду, для учнівської та студентської молоді; створення на власних веб-сайтах постійно поновлюваної електронної бази даних про екскурсійні маршрути, історико-культурні заповідники, музеї та інші об'єкти, що рекомендуються для відвідування організованими групами учнівської та студентської молоді [39].

Отже, зміст виховання в сучасному суспільстві являє собою систему загальнокультурних і національних цінностей, що відображають ставлення особистості до суспільства й держави, природи, мистецтва, самої себе [17, с.5]. У свою чергу ціннісне ставлення особистості до суспільства й держави передбачає формування почуття патріотизму, національної самосвідомості, правосвідомості, політичної культури та культури міжетнічних відносин. Саме тому найважливішою вимогою до створення виховного простору є залучення школярів до розв'язання суспільно значущих та власних життєвих проблем, уможливлення набуття досвіду громадянської поведінки [17, с.6].

У нашому дослідженні одним із ключових є поняття „громадянське виховання”. С.Гончаренко трактує як «педагогічний процес формування відповідального, свідомого і компетентного громадянина-патріота, спрямований на розвиток і розбудову демократичного громадянського суспільства» [17, с.4].

Проаналізувавши нормативний документ, такий, як Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності «громадянське виховання» представлено як «процес формування громадянськості як інтегрованої якості особистості, що дає людині можливість

відчувати себе морально, соціально, політично і юридично дієздатною та захищеною» [35, с. 7]. Громадянськість – це світоглядно-психологічна характеристика особистості, фундаментальна духовно-моральна якість та результат громадянського виховання [35, с. 7]. Педагогічний аспект громадянськості включає знання, переживання та вчинки. До основних принципів громадянського виховання особистості відносять:

- ❖ принцип гуманізму та демократизму виховного процесу,
- ❖ принцип самоактивності й саморегуляції особистості,
- ❖ принцип системності,
- ❖ принцип комплексності та міждисциплінарної інтегрованості,
- ❖ принцип наступності й безперервності,
- ❖ принцип культури відповідності,
- ❖ принцип інтеркультурності.

Метою громадянського виховання є формування свідомого громадянина-патріота, спосіб мислення, вчинки та поведінка якого орієнтовані на розвиток демократичного громадянського суспільства в країні [71, с. 5].

У Концепції національного виховання зазначається, що головною метою національного виховання на сучасному етапі є «передача молодому поколінню соціального досвіду, багатства духовної культури народу, його національної ментальності, своєрідності світогляду і на цій основі формування особистісних рис громадянина України...» [36, с. 5]. Системою безперервного національного виховання передбачається становлення чіткої громадянської позиції підростаючого покоління.

Процес громадянського виховання школярів доцільно розглядати комплексно: воно здійснюється як у межах викладання навчальних дисциплін, так і в ході позакласної роботи. Так, Концепція позакласної виховної роботи загальноосвітньої школи своєю метою ставить побудову підґрунтя всебічного, гармонійного розвитку особистості з високоморальною громадянською позицією, акцентуючи увагу на становленні та вихованні юного громадянина, формуванні його громадянської зрілості [19, с. 49].

Таким чином, проблема громадянського виховання розглядається як у контексті розвитку суспільства загалом, так і в контексті формування особистості.

Аналіз досліджень окресленої проблеми дає підстави констатувати наявність не лише нормативно-правової, але й теоретичної бази громадянського виховання підростаючого покоління.

Перші спроби порушити проблему громадянського виховання особистості знаходимо в працях античних філософів (Аристотель, Демокрит, Епікур, Т.Лівій, Платон, Плутарх, Сократ, М.Цицерон). Пізніше окреслена проблема набуває нового змісту в дослідженнях Т.Кампанелли, Я.А.Коменського, Н.Макіавеллі, М.Монтеня, Т.Мора, Ф.Рабле. Окремі аспекти цього питання вивчали К.А.Гельвецій, П.Гольбах, Ч.Дарвін, Дж.Дьюї, Дж.Локк, А.Маслоу, Ф.Ніцше, Й.Г.Песталоцці, Ж.-Ж.Руссо, Г.Спенсер, Дж.Уотсон, Г.Фіхте, З.Фрейд, К.Юнг. У працях згадуваних учених простежується суперечність у трактуванні поняття „громадянськість” як індивідуальної якості особистості та обов’язку перед державою [26, 73].

Українські просвітницькі діячі Г.Ващенко, О.Вишня, Б.Грінченко, М.Грушевський, М.Драгоманов, О.Духнович, А.Макаренко, І.Огієнко, Ф.Прокопович, С.Русова, Г.Сковорода, М.Стельмахович, В.Сухомлинський, П.Тичина, К.Ушинський, І.Франко, Т.Шевченко в різні роки значну увагу приділяли питанням формування громадянськості особистості.

У середині ХХ століття особливого значення набувають праці видатного українського педагога В.Сухомлинського. Книга „Народження громадянина” присвячена складному періоду розвитку та виховання людини – отрочтву [72, с. 26.]”. У центрі уваги автора постає громадянське виховання, що розглядається в єдності його складових.

Розвиток системи громадянського виховання набуває надзвичайної актуальності, обумовленої сучасними реаліями соціально-політичного життя України: суперечність зусиль, що спрямовані на демократизацію громадського життя, з боку різних політичних сил і влади, недостатній рівень суспільного

сприйняття демократичних цінностей; критичний стан відносин між державою і суспільством, державою і особою [, с. 79].

За визначенням О.Сухомлинської «виховання громадянських якостей (громадянськості) – це емоційно-почуттєве прилучення дітей до різних форм знання, розуміння, діяльності й поведінки, спрямованих на прояви громадянськості. До громадянських якостей належать: любов до свого народу, краю, Вітчизни, толерантність, демократизм, громадянська самосвідомість, громадянська гідність, громадянський обов'язок, громадянська відповідальність, громадянська мужність, громадянська діловитість, працелюбність, повага до законів держави, чужої думки тощо» [71, с. 4].

Схожої позиції в розумінні сутності громадянськості дотримується В.Поплужний. Він визначає громадянськість як стан свідомості, неформальне ставлення громадянина до своєї держави, підкреслюючи: якщо громадянство надається, то громадянськість виховується [15, с. 33–34].

Дослідження О.Баранкова, Я.Журецького, Г.Кловак, І.Охріменко, І.Тисячника присвячені з'ясуванню шляхів і засобів формування громадянських якостей особистості.

На етапі становлення Української держави до проблеми громадянського виховання звертались П.Ігнатенко, Н.Косарева, Л.Крицька, В.Поплужний та ін. Учені розглядають громадянськість як психологічне утворення, що містить у собі такі основні складові: знання, переживання та вчинки. Було визначено функції громадянськості (ідентифікаційна, цілеутворююча, мотиваційна) та громадянські якості школярів (самосвідомість, громадянська гідність, громадянський обов'язок, громадянська відповідальність, совість, громадянська мужність, громадянська діловитість) [15, с. 59–72].

Розглядаючи психолого-педагогічні й народознавчі основи формування громадянськості в школярів, учені підкреслюють, що молодші школярі виступають як об'єкт громадянського виховання, а школярі підліткового та юнацького віку – вже як його суб'єкт [78, с. 78–79].

За визначенням П.Ігнатенка, Н.Косаревої, Л.Крицької, В.Поплужного громадянське виховання являє собою безперервний процес, що триває все

життя людини. Досліджуючи громадянськість як об'єкт народознавчої роботи, вчені наголошують на народності виховання як основоположному принципі, що має бути покладений в основу громадянського виховання [15, с. 116–122].

Існуючі сьогодні підходи та концепції громадянського виховання ґрунтуються на трьох базових моделях виховання, запропонованих М.Сметанським: директивній (передбачає цілеспрямований вплив педагога на вихованця), прихованого впливу (відбувається формування в дитини бажаних якостей за допомогою маніпуляції) та сприяння (закладено здатність вихованця спрямовувати власний розвиток, розуміти власне „Я”).

В.Костів звертає увагу на доцільність системного підходу у формуванні інтегральних якостей особистості, до яких відносить громадянську культуру учнів [41].

Різним аспектам розв'язання проблеми громадянського виховання молодших школярів присвячено низку сучасних досліджень (О.Бенца, Н.Дерев'янка, Ю.Завалевського, П.Вербицької, О.Красовської, М.Шимановського та ін.). Питання громадянського виховання молодших школярів висвітлені в працях І.Беха, Л.Момотюк, Г.Тарасенко, О.Савченко, С.Якименко, Н.Рогальської та ін. Проте питання підготовки майбутніх учителів до здійснення громадянського виховання поки що залишається невирішеним.

Ю.Завалевський зауважує важливість проблеми громадянського виховання та формування громадянської спрямованості особистості, тому що будь-яка виховна проблема пов'язана із громадянськістю [24, с. 4]. На думку вченого громадянськість „є складним психологічним утворенням, яке потребує від педагога не лише значення їх особливостей, але й високого рівня розвитку позиції педагога як громадянина [24, с. 35]”.

Як ми вже зазначали вище, ряд дослідників (П.Ігнатенко, Н.Косарева, Л.Крицька, В.Поплужний) виділяють у громадянськості три основні складові: знання, переживання та вчинки [15, с. 24]. Схожу думку висловлює Ю.Завалевський, який у своєму дослідженні виділив три структурні

компоненти формування громадянської спрямованості особистості: пізнавальний, мотиваційний, вчинковий [24, с. 41].

Н.Дерев'янка поняття «громадянське виховання учнів» визначає як «спільну творчу діяльність, взаємодію вчителів, батьків, вихователів та їх вихованців-учнів, яка стимулює розвиток у школярів кращих громадянських якостей через забезпечення необхідних умов для ефективного функціонування механізму внутрішньої ціннісно-нормативної регуляції поведінки особи та включення їх у різноманітні громадянські відносини» [19, с. 44]. В організації громадянського виховання учнів, на думку вченої, пріоритетна роль відводиться активним методам, що ґрунтуються на демократичному стилі взаємодії, а саме: ситуаційно-рольовим іграм, соціограмі, „відкритій трибуні”, соціально-психологічним тренінгам, інтелектуальним аукціонам, мозковим атакам, аналізу соціальних ситуацій тощо.

Аналізуючи науково-педагогічну літературу, ми виявили, що деякі вчені поняття „громадянське виховання” ототожнюють із поняттям „національне виховання”. У деяких випадках національне виховання виокремлено як складову громадянського виховання, інші автори навпаки – домінуючим вважають національне виховання.

Погоджуємося з думкою І.Кендзьора, який вважає обидва поняття невід’ємними складовими у вихованні особистості, але застерігає від дисбалансу цих двох напрямів [31, с. 22–23]. Отже, громадянське й національне виховання повинні існувати як два окремі рівноправні напрями й реалізовуватись збалансовано.

На думку О.Сухомлинської та І.Кендзьора громадянське виховання повинно стати системою, моделлю шкільної освіти, стилем мислення й життя учнів у шкільному середовищі [71, с. 26–27]. Тому навіть поза межами шкільного середовища особистість із набутими громадянськими навичками повинна реалізовувати їх і виховуватись на власних позитивних громадянських вчинках.

І.Кендзьор зауважує на доцільності використання таких форм формування громадянськості, що ґрунтуються на добровільному виборі особистістю стилю поведінки й передбачають задіяння таких категорій, як обов'язок, ініціативність, дисциплінованість, самостійність, вимогливість, принциповість [31, с. 27]. Основними елементами громадянської компетентності школярів є: навчальна, дослідницька, комунікативна, компетентність соціального вибору та соціальної дії [31, с. 59–60].

Найдоцільнішим і пріоритетним у громадянському становленні особистості вчений визначає компетентнісний підхід як синтезуючу складову, що ґрунтується на інших компетентностях, а тому процес її формування не може здійснюватися лише засобами громадянського виховання. До цього процесу необхідно залучити такі фактори виховного впливу на особистість як сім'я, школа, позашкільні заклади, засоби масової інформації.

Р.Петронговським обґрунтовано та експериментально перевірено умови формування патріотизму школярів як складової громадянськості, серед яких: наявність внутрішньої мотивації, трансформація досвіду самоідентифікації з власним етносом, формування знань і вмінь патріотичного спрямування, взаємозв'язок навчальної та науково-пошукової діяльності, залучення учнів до різних видів діяльності з урахуванням інтересів і здібностей, організація шкільного самоврядування, використання інноваційних технологій діагностики та корекції розвитку почуття патріотизму, співпраця батьків і вчителів [56].

Ряд авторів (М.Боришевський, П.Кендзьор, О.Красовська та ін.) доцільною умовою формування громадянськості особистості вважають опору на національні та загальнолюдські цінності. Цінності – це загальноприйняте в філософії, етиці, естетиці, соціології, психології та педагогіці поняття [13, с. 417].

Психолого-педагогічні аспекти формування громадянських цінностей школярів у навчально-виховному процесі висвітлено в працях І.Беха, М.Боришевського, О.Вишневського, П.Ігнатенка, Л.Корінної, Н.Косаревої, Л.Крицької, В.Поплужного, К.Чорної та інших.

На думку М.Боришевського у вихованні громадянської свідомості та

самосвідомості особистості доцільно орієнтуватися на систему цінностей і ціннісних орієнтацій, які передбачають утвердження в міжлюдських стосунках гуманних начал (доброта, справедливість, толерантність, щирість, сумлінність, власна гідність, взаємоповага, відповідальність, принциповість); непримиренне ставлення до фальші, цинізму, лицемірства, підлабузництва, лінощів і неробства; працелюбство; бережливе ставлення до природи та її естетичне сприймання; свідоме й відповідальне ставлення до прав та обов'язків громадян; повага до Конституції та державних символів; патріотизм; повага до історичного минулого країни; знання культури та традицій; національна гідність тощо [13].

Так, Л.Корінна зауважує, що специфіка формування громадянських цінностей учнів передбачає визначення стратегічних цілей, системність окресленого напрямку роботи, врахування індивідуального рівня соціальної активності особистості та її внутрішню свободу [40, с. 48]. Дослідниця пропонує таку систему базових громадянських цінностей школярів: громадянська надія, громадянська впевненість, громадянська мужність і самоповага, громадянська довіра та самооцінка [40, с. 168].

Отже, на основі досліджень І.Бекешкіної, І.Беха, О.Вишневського, Є.Головахи, Ю.Завалевського, П.Ігнатенка, О.Киричука, Л.Корінної, Н.Косаревої, Л.Крицької, В.Небоженко, Т.Пейн, В.Поплужного, М.Рудь, П.Уайт, К.Чорної та інших стало можливо вирізнити такі складові громадянських цінностей: соціальні надії, соціальна впевненість, громадянська мужність, громадянська самоповага, громадянська самооцінка, громадянська довіра.

Корисним для становлення системи громадянської освіти та виховання в Україні є досвід, накопичений за кордоном. Зарубіжними вченими визначено найефективніші форми та методи громадянського виховання особистості.

Рішення глобальних проблем сучасності залежить від того, який тип людини буде сформований суспільством, яким будуть рівень її індивідуальної свідомості, характер і широта міжособистісних зв'язків, ступінь залучення до соціального життя, дотримання інститутів демократії. Такі особистісні якості та

характеристики суспільство формує засобами виховання й освіти. Зміщення акцентів у суспільній свідомості обумовлює зміну вимог у педагогічній освіті. Це, перш за все, актуалізація проблеми готовності молодого покоління до вибору й самостійних відповідальних дій у політичному, економічному та культурному житті. У виконанні цього завдання освіти на перший план висувається підготовка вчителя, який буде здатен реалізовувати у своїй професійній діяльності основоположні ціннісні принципи виховної системи нового, демократичного суспільства.

Тому важливим у контексті підготовки майбутніх учителів до здійснення громадянського виховання учнів початкової школи вважаємо сформованість громадянськості в майбутніх учителів.

Теоретико-методичний рівень розв'язання означеної проблеми представлено в роботах І.Беха, А.Бойко, І.Зязюна, В.Кузя, Б.Ліхачова, Н.Ничкало, Є.Сявавко, М.Ярмаченка та ін.

За результатами проведеного аналізу психологічних, педагогічних і соціологічних джерел ми з'ясували, що окреслена проблема досліджується російськими та українськими вченими.

Питанню формування компетентності майбутнього вчителя у вихованні громадянської самосвідомості молодших школярів присвячено дослідження Л.Самойлової [62]. Підготовка студентів педагогічного ВНЗ до громадянського виховання є предметом дослідження Г.Ахметжанової [5].

Проблема становлення громадянськості особистості знайшла відображення в дослідженнях українських учених. Так, психологічний її напрям розглядають І.Бех, М.Боришевський, Л.Снігур та ін. Значення формування громадянської зрілості студентів розкрито в роботах Т.Мироненко, О.Рацула, Н.Самохіної, І.Сопівник.

Важливими для нашого дослідження вважаємо висновки, викладені в працях, присвячених проблемі формування особистості майбутніх учителів (О.Власенко, О.Гевко, Л.Пелех, С.Черніков).

Так, Ю.Завалевський підкреслює, що одним із факторів підвищення ефективності виховного процесу з формування громадянської спрямованості є

наявність особистісних рис у самого вчителя-вихователя, його позитивне ставлення до ідей громадянського виховання. За таких умов належна підготовка майбутнього вчителя до громадянського виховання учнів початкових класів є першочерговою задачею у вирішенні поставленої проблеми [24, с. 110].

Нами знайдено низку визначень поняття „громадянськість особистості”, що обумовлено його багатоаспектністю (І.Бех, С.Гончаренко, П.Ігнатенко, Н.Косарева, В.Оржехівський, В.Поплужний, Л.Снігур).

Погоджуємося з точкою зору Л.Снігур відносно того, що громадянськість являє собою інтегративну якість, яка на основі любові до Батьківщини визначає ставлення людини до своїх громадянських прав і обов’язків, підвищує саморегуляцію особистості, відбивається на процесах самовдосконалення.

Громадянськість виражається в гуманістичній спрямованості діяльності людини в інтересах країни та її громадян. При цьому важливим виявляється загальне спрямування розвитку особистості людини в її духовно-діяльнісній активності, оскільки природа громадянськості перш за все – ціннісно-смилова [68].

На сучасному етапі розвитку суспільства і освіти важливим є таке поняття, як „громадянська зрілість особистості” (Т.Мироненко), що визначається не віком людини, а її вчинками, поведінкою гармонійно та всебічно розвиненої особистості з гуманістичним світоглядом [48].

Сферами вияву громадянськості особистості є такі:

- інтелектуальна (сукупність педагогічних, політичних, правових, соціологічних, економічних, історичних знань);
- емоційно-ціннісна (сукупність громадянських поглядів, переконань, почуттів, ціннісних орієнтацій майбутніх учителів, ставлення до інститутів держави);
- діяльнісна (громадянська активність) [48].

Перелічені сфери формуються в процесі громадянського виховання майбутніх учителів.

Отже, виховати громадянина спроможний лише той педагог, у якого громадянськість сформована як інтегративна якість.

Це вказує на необхідність удосконалення змісту та форм організації аудиторної та позааудиторної роботи, спрямованої на підготовку майбутнього вчителя до здійснення громадянського виховання молодших школярів.

Ретельний аналіз досліджень, проведених Т.Мироненко, Л.Снігур, І.Сопівник, дав змогу порівняти визначені вченими критерії та показники діагностики громадянськості особистості, які представлено в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Критерії для діагностики громадянськості особистості

Автори	Критерії та показники
Т.Мироненко (2001)	1. Громадянська самосвідомість (усвідомлення значення громадянської зрілості, вибір ідеалів, соціально-моральна оцінка, рефлексивна позиція). 2. Світогляд (тип громадянського поведіння й діяльності, ціннісні орієнтації, переконання). 3. Патріотизм (готовність захищати інтереси Батьківщини, гордість за її минуле та сьогодення, готовність підпорядковувати особисті інтереси суспільним). 4. Політична та правова культура (повага до законів і норм співжиття, політична активність, інтернаціоналізм). 5. Соціальна активність [48]
Л.Снігур (2005)	1. Співвідношення власної життєдіяльності з громадянськими цінностями буття. 2. Дієве ставлення до громадянських цінностей при впровадженні їх у життя у важких умовах. 3. Ставлення до вивчення історії країни, її традицій та державної мови. 4. Ступінь інтересу до суспільно-політичного, економічного та культурного життя країни. 5. Наявність бажання працювати заради країни та в її межах. 6. Ступінь співвідношення особистісно-значеннєвих цілей із

	громадянськими. 7. Ступінь громадянської відповідальності. 8. Ступінь ідентифікації себе з іншими громадянами країни. 9. Характеристики дієвого ставлення до своїх прав як громадянина країни й прав своєї громади. 10. Характеристики зв'язку між уявленнями про себе й уявленнями про свою країну. 11. Готовність до громадянської реалізації (бажання працювати за обраним фахом на користь Батьківщини) [68]
I.Сопівник (2006)	1. Інтелектуальний критерій (володіння системою знань; оперування поняттями, що культивуються в громадянському суспільстві; орієнтація в суспільних та професійних проблемах; інтерес до різних сфер буття). 2. Емоційно-ціннісний критерій (ступінь розвитку громадянських почуттів; сприйняття громадянських цінностей; громадянська позиція; громадянська культура). 3. Діяльнісний критерій (пізнавальна активність; громадянська установка; практична реалізація громадянських умінь та навичок; суспільно важливі дії та вчинки) [70]

На основі аналізу психолого-педагогічних джерел (Т.Мироненко, Л.Снігур, І.Сопівник) громадянськість майбутніх учителів розглядаємо як інтегративну якість особистості. Її складає комплекс громадянських якостей, що характеризують особистість студента як громадянина-патріота, громадянина-професіонала й громадянина-демократа.

За результатами досліджень Н.Самохіної, педагогічними умовами громадянської соціалізації майбутніх учителів є такі: соціокультурна спрямованість дисциплін гуманітарного циклу за рахунок уведення до навчального процесу матеріалів із мистецтва рідного краю; активізація пошуково-дослідницької та культурно-просвітницької роботи в галузі мистецтвознавчого краєзнавства; взаємозв'язок вищого навчального закладу з

різними соціальними інститутами в напрямку громадянської самореалізації студентів засобами мистецтвознавчого краєзнавства [63].

Громадянське виховання спрямовується на формування громадянської компетентності особистості. Громадянська компетентність особистості – це сукупність готовності й здатності особистості активно, відповідально й ефективно розкривати всю систему громадянських прав і обов’язків застосовуючи свої знання на практиці у демократичному суспільстві.

Становлення громадянської компетентності особистості пов’язане з формуванням базових цінностей української та світової культури, які визначають її громадянську самосвідомість. Формування громадянських ціннісних орієнтирів ґрунтується на соціокультурних досягненнях багатонаціонального народу, народів інших країн, культурних та історичних традицій рідного краю.

Підґрунтям для громадянського виховання є політичне, правове та моральне виховання, що реалізується шляхом організації навчальних занять, проведення позакласної роботи та створення відповідного демократичного середовища, формування соціальної та комунікативної компетентності в навчально-виховному процесі.

Зміщення акцентів у суспільній свідомості обумовлює зміну вимог у педагогічній освіті. Це, перш за все, актуалізація проблеми готовності молодого покоління до самостійного вибору відповідальних дій у політичному, економічному та культурному житті. У вирішенні цього завдання освіти на перший план висувається підготовка вчителя, який буде здатним реалізовувати у своїй професійній діяльності основоположні ціннісні принципи виховної системи нового, демократичного суспільства. Виховати громадянина спроможний лише той педагог, в якого сформовано громадянськість як інтегративну якість.

1.2. Психолого-педагогічні засади організації громадянського виховання учнів початкової школи

Проблема громадянського виховання учнів початкової школи визначилася в педагогічній науці та практиці як результат зміни освітньої парадигми. Тому розглянемо детальніше проблему громадянського виховання молодших школярів. Питання психологічного підґрунтя формування громадянськості особистості подано в роботах І.Беха, Л.Божович, І.Кона, В.Крутецького, С.Рубінштейна, П.Чамати. Окремим аспектам громадянського виховання молодших школярів присвячені наукові розвідки Н.Бібік, Л.Момотюк, Н.Рогальської, Г.Тарасенко, О.Савченко, С.Якименко та ін.

Кожному віковому етапу притаманні певні психолого-педагогічні особливості розвитку та формування особистості, які необхідно враховувати при організації громадянського виховання учнів початкової школи.

Відповідно до цього предметом вивчення для психологів є особливості організації навчально-виховного процесу з молодшими школярами (І.Бех, А.Венгер, О.Главник, В.Давидов, О.Запорожець, Я.Коломінський, О.Кононко, Є.Панько, Т.Піроженко та ін.), для педагогів – добір змісту, форм та методів громадянської освіти в початковій школі (Т.Байбара, Н.Бібік, К.Гуз, В.Ільченко, Н.Рогальська, О.Савченко та ін.).

І.Бех визначає молодший шкільний вік як культурно-історичну категорію, «що фіксує особливості психічного розвитку дитини з позиції досягнення соціальних завдань і змісту освітнього процесу як невід’ємної складової ціннісних пріоритетів певного суспільства» [10, с. 90]. Ученим визначено такі психолого-педагогічні особливості учнів початкової школи: усвідомлення дитиною своєї індивідуальності; прагнення утвердитись серед однолітків і дорослих; наповнення мотивів поведінки і діяльності новим соціальним змістом; домагання щодо визнання з боку дорослих; розвиток відповідальності; емоційно-позитивне ставлення до самого себе; опанування своєю поведінкою; розвиток вищих почуттів – естетичних і соціальних; нестійкість моральної структури; розвиток ціннісних орієнтацій [11, с. 95–98].

На основі аналізу психолого-педагогічних джерел із проблеми формування й розвитку особистості учнів початкової школи визначимо вікові особливості молодших школярів: зміна соціального статусу в суспільстві

(дошкільник - школяр); домінування родини в задоволенні емоційних, комунікативних та матеріальних потреб; високий рівень пізнавальної активності, розвиток соціально-пізнавальних інтересів; усвідомлення статевих відмінностей; підвищена емоційність, чутливість до критики, вразливість; зміна виду провідної діяльності (ігрова - навчальна); прагнення до активної практичної діяльності; вияв зовнішніх форм прояву дорослості; посилений інтерес до навколишнього світу; виникнення інтересу до власної особистості, прагнення зрозуміти свої вчинки; формування самооцінки; посилення тенденції до самостійності, незалежності; велике значення колективу у формуванні особистості.

В.Бабич, І.Бех, Т.Виноградова, Н.Гавриш, Л.Глазунова, О.Драган, С.Зінченко, О.Куриш, Е.Садова та Н.Яременко зауважують, що в ході виховної роботи з учнями початкових класів необхідно враховувати їхні вікові особливості: підвищену емоційність, незначний соціальний та моральний досвід, пластичність стосовно морально-етичних впливів, вразливість, імпульсивність та безпосередність поведінки дітей, бажання розширювати коло спілкування [10, с. 22].

Проаналізувавши Державний стандарт початкової школи з'ясовано, що однією із важливих освітніх галузей в рамках нашої теми дослідження є громадянська та історична освітні галузі. Проаналізуємо даний нормативний документ. Мета громадянської та історичної освітньої галузі в початковій школі передбачає створення належних умов, які сприятимуть формуванню у школяра власної ідентичності та готовності до змін через усвідомленість своїх прав та свободи, осмисленість зв'язку між історією та сучасним життям; плекання активності громадянської позиції на засадах поваги та демократії людини; отримання досвіду співжиття за демократичними процедурами [22].

Реалізація Державного стандарту початкової загальної освіти в громадянській та історичній освітній галузі передбачає усвідомлення школярами своєї приналежності до природи й суспільства, створення належної бази для засвоєння школярами відповідно до їх вікових особливостей системи

цінностей суспільства, різних видів соціального досвіду, морально-правових норм і традицій [22].

Найважливішим виховним аспектом цієї освітньої галузі є «формування в школярів патріотизму, поваги до Української держави, її символіки, свідомого бажання зробити свій внесок у становлення України як демократичної заможної держави – рівноправного члена світової спільноти. Виховне спрямування забезпечується набуттям учнями досвіду емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього світу через вибір змісту, особистісно значущого для дітей, його зв'язок із навколишньою дійсністю, співвідношення системи потреб і мотивів, створення умов для самовираження учнів у різних видах діяльності» [58].

Навчальний курс „Я досліджую світ” охоплює зміст галузі «Державного стандарту початкової загальної освіти та синтезує природничі й суспільно-історичні знання. Мета курсу – сприяти формуванню в молодших школярів потреби в пізнанні світу й людини в ньому як соціальної та біологічної істоти; засвоєнню духовних цінностей у різноманітних сферах: екологічній, пізнавальній, моральній, діяльнісно-вольовій, емоційній, естетичній, комунікативній; вихованню патріотизму. У процесі навчання в учнів 1–2-х класів формуються уявлення та поняття про цілісність світу; природне й соціальне оточення як середовище життєдіяльності людини, її належність до природи і суспільства; засвоюються узагальнені та емпіричні уявлення та поняття, які відбивають основні властивості й закономірності реального світу, розширюють і впорядковують соціальний та пізнавальний досвід» [22].

Курс «Я досліджую світ» в початковій школі уможливорює усвідомлене сприймання і засвоєння морально-правових та соціальних норм, національно-культурних та історичних традицій українського народу [74, с. 246].

Учені І.Бех, Г.Селевко та інші розглядають проблему громадянського виховання у взаємозв'язку з розвитком духовної сфери особистості, яка опосередковує процеси пізнання, спілкування та предметно-перетворювальної діяльності й поведінки [11].

На думку І.Бека громадянське виховання особистості стає можливим за умов гармонійного поєднання моральних цінностей та реальних моральних

мотивів, які є підґрунтям патріотичних вчинків. Предметна сфера патріотичних учинків особистості включає реальну соціокультурну життєву ситуацію та різнобічне інтелектуально-почуттєве занурення в історичне минуле свого народу. В організації роботи з громадянсько-патріотичного виховання це виявляється як гуманне ставлення до своїх рідних та інших людей, бережливе ставлення до навколишнього середовища, відповідальність за свою діяльність, інтерес до минулого рідного краю та країни, прагнення до знання традицій та звичаїв свого народу, опанування рідною мовою, готовність жити у сфері високої національної культури та прагнення до її збагачення, сформованість генералізованої єдності „людина – природа – суспільство” [10, с. 193–194].

Вченою Н.Рогальською підкреслюється, що особистість патріота-громадянина формується в різних видах діяльності – українознавчий, правознавчий, художньо-естетичний, екологічний, оздоровчо-спортивний [59, с.92].

Таким чином, громадянська освіта та виховання становлять підґрунтя патріотичного виховання, суттєвою особливістю якого є посилення значення регіонального й місцевого компонентів патріотизму.

О.Савченко зазначала, що цілі громадянського виховання молодших школярів у сучасній початковій школі реалізуються на засадах системного підходу відповідно до вікових і пізнавальних можливостей. Найбільш поширеними цілями є такі:

- застосування демократичних, гуманних методів та форм організації співпраці дітей та дорослих в урочній і позаурочній діяльності;
- взаємодія виховного потенціалу різних навчальних предметів початкової школи (здебільшого це міжпредметні зв'язки змісту і методик уроків української мови, читання з курсами „Я досліджую світ”, „Образотворче мистецтво”, „Музика”);
- розширення зв'язків дітей із соціумом, залучення їх до участі в роботі дитячих організацій та в проектах;
- досягнення єдності вимог початкової школи й родини в громадянському вихованні дітей [61, с. 147].

Л.Момотюк обґрунтовує основні аспекти громадянськості молодших школярів, а саме:

- пізнавальний (передбачає сформованість відповідних соціально-психологічних, правових понять);
- емоційний (включає розвиток патріотичних, гуманних, правових, екологічних почуттів);
- діяльнісно-поведінковий (відображає практичний бік громадянськості) [49, с. 8].

Дослідницею також окреслено компоненти громадянського виховання, які включають формування національної самосвідомості, культуру міжнаціональних відносин, правові та моральні знання, патріотизм, гуманність, працелюбність, знання державної мови та поведінку відповідно до прийнятих у суспільстві норм.

Погоджуємось і цілком приймаємо визначені Л.Момотюк педагогічні умови ефективності формування громадянськості молодших школярів, а саме: використання народної творчості та культурних традицій українського народу, введення до змісту навчального матеріалу громадянського компонента, підвищення компетентності вчителів початкових класів у сфері громадянського виховання учнів, гуманізація та демократизація педагогічної взаємодії, індивідуальний підхід [49].

С.Якименко зауважує, що у вихованні громадянина велика роль відводиться початковій школі. На думку вченої, громадянська освіта передбачає систематичну підготовку людини до суспільного життя в умовах демократії та поєднує в собі громадянські знання та готовність особистості брати участь у суспільному житті країни. Лише на основі цього відбувається формування основ дитячого світогляду, складовою якого є громадянськість. «Виховувати свідомого громадянина і патріота означає формувати в учня комплекс особистих якостей і рис характеру, що є основою специфічного способу мислення та спонукальною силою повсякденних дій, вчинків, поведінки. Це патріотична самосвідомість, громадянська відповідальність, мужність, повага до Конституції, законів Української держави, досконале знання державної мови,

повага до батьків, свого родоводу, до традицій, дисциплінованість, працьовитість, піклування про природу, фізична досконалість, моральна чистота, висока художньо-естетична вихованість» [82, с. 8].

Зазначені якості та риси формуються шляхом ознайомлення учнів із духовною спадщиною українського народу; цілеспрямованого національного виховання як системи поглядів, ідей, тощо. Ученою підкреслюється, що громадянськість – основа світогляду молодших школярів [82].

Доцільною у формуванні громадянськості особистості є технологія виховання духовної культури молодого покоління Т.Мироненко. Указана технологія з позицій соціокультурної політики передбачає:

- збереження й розвиток духовної культури суспільства;
- підтримку та посилення духовних, моральних цінностей і моделей поведінки; формування всебічно розвиненої особистості;
- формування громадянськості, патріотичних почуттів, мультикультурної, планетарної свідомості; передача сімейних, народних традицій;
- активізація самодіяльної участі дітей в організації культурно-дозвілєвої сфери [48, с. 245].

Н.Рогальська зауважує, що в процесі громадянського виховання учнів початкової школи доцільно знайомити з елементами історії України. Вказана робота має відбуватися поетапно:

1. Формування загальних уявлень дітей про історичне минуле нашого народу в процесі системи занять по ознайомленню з довідками із застосуванням літературних творів та різних видів діяльності.

2. Уточнення сформованих уявлень шляхом організації екскурсій до місцевих музеїв, використання дидактичних ігор історичного та народознавчого характеру.

3. Доповнення й закріплення уявлень про історію України у практично-трудовій діяльності (конструювання з різних матеріалів, аплікації, виготовлення витинанок).

4. Творча театралізована, ігрова діяльність в основі якої лежать легенди, перекази, оповідання, народні пісні, що сприяє утворенню яскравих емоційних образів [59, с. 59–60].

Доцільними у громадянському вихованні молодших школярів є засоби української етнопедагогіки: народні думи, легенди, казки, прислів'я, приказки тощо. За результатами досліджень Н.Рогальської, ефективними є дидактичні ігри козацької тематики („Хто помітить різницю”, „Знайди дорогу на Січ”, „Якому козаку що належить”, „Склади малюнок”, „Скільки козаків у сім'ї”, „Козацьке доміно”), спортивно-розважальні свята („Козацькому роду нема переводу”, „Запитайте козака, хто не вміє гопака”). Для формування основ національної культури засобами народно-прикладного мистецтва використовуються такі методи: зустрічі з народними умільцями, розповіді педагогів про різні види декоративно прикладного мистецтва з демонстрацією виробів, навчання основам деяких мистецтв та заохочення відтворення вражень у художньо-творчій діяльності [59, с.99].

В процесі розвитку класного колективу відбувається формування громадянських якостей особистості учнів початкових класів. Показниками його розвитку є такі:

- спрямованість діяльності колективу на реалізацію значущих суспільних завдань і перспектив;
- наявність систематичних та дієвих зв'язків з іншими класними колективами;
- існування й функціонування органів учнівського самоврядування;
- дисципліна та взаємовимогливість;
- співробітництво та узгодженість у роботі;
- прагнення до спілкування у вільний час, характер цього спілкування;
- наявність доброзичливих міжособистісних стосунків у позаурочний час, взаємодопомога;
- здатність до творчого самовираження особистості учнів.

Визначати рівні громадянської вихованості учнів початкової школи доцільно за допомогою критеріїв, запропонованих О.Кошолопом, а саме:

пізнавального, емоційного та поведінкового [42, с. 33-34] та з урахуванням вимог Державного стандарту початкової загальної освіти, що передбачає всебічний розвиток та виховання особистості молодших школярів. Таким чином предмет „Я досліджую світ” у початкових класах спрямовується на соціалізацію особистості молодшого школяра, його громадянське зростання та змістове наповнення показників громадянської вихованості учнів визначалося виходячи з програмових вимог початкової школи в Громадянській та історичній освітній галузі. Проаналізувавши програму початкової школи з’ясували, що в цій освітній галузі формується ідентичність та громадянська компетентність молодших школярів. Програма пропонує: «опанування для цього знань і вмінь, вироблення навичок громадянської поведінки та виховування громадянських чеснот в межах таких змістових ліній:

«Я – Людина»,

«Я серед людей»,

«Моя культурна спадщина»,

«Моя шкільна і місцева громади»,

«Ми – громадяни України. Ми – європейці»» [22].

Отже, показниками сформованості критеріїв громадянської вихованості учнів початкової школи є такі:

1. Пізнавальний критерій – наявність уявлень про неповторність кожної людини, неприпустимість заподіяння будь-якої шкоди собі й іншим, значення знань, освіти, працелюбство в житті людини; уявлення про культуру взаємин людей в сім’ї, школі, на вулиці; наявність знань про можливі правопорушення серед дітей; уявлення про найпростіші права й обов’язки людини, знання змісту основних символів держави (гімн, прапор, герб, мова).

2. Емоційний критерій – розуміння значення добрих взаємин, їх переваги над конфліктами, сутності дружелюбності, милосердя, поступливості, наполегливості, відповідальності; здатність наводити приклади й оцінювати приклади позитивного та негативного ставлення до старших і молодших.

3. Поведінковий критерій – прагнення до вироблення громадянських якостей особистості, виявлення їх у поведінці та міжособистісному спілкуванні;

уміння розкривати взаємозв'язки між людьми під час виконання соціальних ролей; культурне поведження в суспільстві; бережливе ставлення до пам'яток культури, архітектури, народного мистецтва; виявлення в поведінці турботи про довкілля, культурну спадщину.

Об'єктами контролю в курсі „Я досліджую світ” визначено такі складові:

- знання на рівні уявлень і понять, що відображають різні види соціального та історичного досвіду;
- досвід творчого застосування наявних у дитини способів діяльності в змінених ситуаціях;
- досвід у здійсненні способів діяльності в соціальній сфері;
- досвід емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього світу, до різних видів діяльності.

Критеріями оцінювання навчальних досягнень молодших школярів обрано: обсяг та якість інформації про предмети, об'єкти та явища соціальної дійсності; рівень активності в набутті досвіду спілкування, поведження, взаємодії в праці, навчанні, грі; прогнозування результатів власних вчинків; випробування різних соціальних ролей; ступінь вияву інтересу до навколишньої дійсності; вияви громадських почуттів у різноманітних ситуаціях (обов'язку, патріотизму, відповідальності) [42, с. 98].

Отже, громадянське виховання молодших школярів у сучасній початковій школі повинно здійснюватися на засадах системного підходу відповідно до їх вікових і пізнавальних можливостей. Громадянське виховання реалізується в процесі викладання всіх предметів курсу початкової школи. Тому саме вчителі початкових класів стають „провідниками” зародження громадянськості в учнів із перших днів їх перебування в школі.

На основі психолого-педагогічного вивчення проблеми дослідження виокремлено пізнавальний, емоційний та поведінковий критерії громадянської вихованості учнів початкової школи.

1.3. Концептуальні положення підготовки майбутнього вчителя до громадянського виховання молодших школярів

Реформування системи початкової освіти в країні, що відбувається внаслідок соціальних перетворень, зумовлює необхідність її покращення, наближення до рівнів зарубіжних освітніх стандартів. Так, серед важливих завдань модернізації системи освіти Державною програмою «Вчитель» визначено модернізацію системи підготовки педагогічних працівників та підвищення ролі вчителя у формуванні громадянського суспільства. З метою підвищення ролі вчителя у формуванні громадянського суспільства системою заходів програми передбачено наступні заходи:

- започаткування Всеукраїнського конкурсу на кращу публікацію (передачу) та художній твір, присвячений вчителю;
- запровадження на Національному телебаченні та радіо спеціальних програм з метою висвітлення ролі вчителя у формуванні громадянського суспільства;
- створення просвітницьких центрів для популяризації знань з громадянського становлення особистості;
- заснування всеукраїнського журналу для популяризації новітніх знань з громадянського виховання [21].

У дослідженнях Л.Григоренко, О.Мороз, Л.Пелех, О.Пехоти, А.Старевої та інших знаходимо різні підходи до розуміння поняття „професійна підготовка вчителя” та визначення компонентів готовності вчителя до педагогічної діяльності.

Л.Григоренко поняття „професійна готовність” визначає як наявність професійно важливих знань, умінь, навичок і настанов здійснювати педагогічну діяльність. Готовність, на думку вченого, передбачає також сформованість індивідуально-особистісних якостей майбутнього педагога [18].

Виховні технології, на думку І.Беха, спрямовуються не лише на вихованця, а й на педагога-вихователя, а тому «вимагають інтенсивного залучення до виховного процесу його індивідуальних можливостей і особистісних схильностей» [10, с. 13].

О.Мороз пропонує такі «структурні компоненти готовності до педагогічної діяльності: психологічна, теоретична, практична, світогляд та загальна культура вчителя, необхідний рівень розвитку педагогічних здібностей, професійно-педагогічна спрямованість особистості вчителя» [50].

У контексті проблеми підготовки студентів до громадянського виховання необхідно уточнити сутність поняття «професійно-педагогічна спрямованість учителя на громадянсько-виховну діяльність», під яким науковці розуміють знання сутності та змісту громадянсько-виховних заходів, явищ, процесів, усвідомлення закономірностей їх здійснення, доцільності проведення.

Л.Пелех визначає такі умови ефективності впливу системи масових виховних заходів: «взаємозв'язок між активною участю студентів у масових виховних заходах і рівнем їх професійної готовності до організації виховної роботи у школі; між соціальною активністю у ВНЗ і їх готовністю до самореалізації та самоактуалізації; між впевненістю в своїх силах і їх інтелектуальною сферою та загальною ерудицією» [55, с. 16].

Зазначені питання професійної підготовки майбутніх вчителів початкових класів є важливими у формуванні готовності здійснювати виховну діяльність і підтверджують актуальність проблеми.

На основі аналізу наукових публікацій останніх років (Н.Савчак, Л.Кондрашова, Г.Шах, Л. Куторжевська, Н.Яремчук та ін.) можна відзначити появу нових підходів до розуміння та організації процесу підготовки студентів до виховної діяльності.

Так, на думку Л.Кондрашової, готовність майбутнього вчителя до виховної діяльності є багатомірною системою, що охоплює у взаємозв'язку такі компоненти:

- мотиваційний;
- орієнтаційний;
- пізнавально-операційний;
- емоційно-вольовий;
- психофізіологічний;
- оцінний [33, с. 38].

Н.Яремчук поняття «готовність студентів до виховної діяльності» розуміє як таке, що «передбачає єдність теоретичної, практичної і морально-етичної підготовки майбутнього педагога до здійснення всіх видів виховної діяльності...» [83, с. 8].

Отже, готовність майбутнього вчителя до виховної роботи – це складне психолого-педагогічне новоутворення, що ґрунтується на світоглядній системі студента, його ціннісних орієнтаціях.

Г.Шах акцентує увагу на доцільності використання засобів народознавства в підготовці майбутніх учителів початкових класів до виховної роботи. На думку дослідниці це сприятиме формуванню в студентів національних почуттів, національної свідомості та самосвідомості, загальнолюдських цінностей, які є дуже важливими та необхідними в майбутній практичній виховній роботі [78].

Народознавчий аспект у підготовці студентів до громадянського виховання є необхідним, оскільки лише поєднання національного та загальнолюдського уможливить виховання громадянина й патріота, який відданий своєму народові та поважає інші. Отже, основоположним принципом громадянського виховання є народність. Народом упродовж віків формувались мова, традиції, матеріальна та духовна культура, які апробовувалися на вихованні багатьох поколінь.

Підготовку майбутніх учителів до громадянського виховання молодших школярів розглядаємо як важливий компонент системи фахової підготовки вчителя початкових класів, що дозволяє вести громадсько-виховну діяльність у навчально-виховному процесі.

Л.Хомич систему психолого-педагогічної підготовки вчителя початкових класів визначає як «складне цілісне і багатоаспектне структурне утворення, функціонування якого спрямоване на підготовку майбутнього спеціаліста, здатного творчо підходити до розв'язання проблем навчально-виховного процесу з молодшими школярами» [77, с. 3]. Ученою підкреслюється важливість «єдності навчально-пізнавальної, наукової й практичної роботи студентів, спрямованої на реалізацію діяльнісного підходу» » [77, с. 3].

Вважаємо, що концептуальні положення підготовки майбутніх учителів початкових класів до громадянського виховання школярів мають ґрунтуватися на системно-функціональній теорії фахового становлення особистості. Таким чином, професійне становлення майбутнього вчителя початкових класів обумовлюється особливостями його майбутньої професійної діяльності через здійснення освітньої діяльності під час викладання майже всіх предметів курсу початкової школи.

М.Севастюк зауважує, що в професійній підготовці майбутніх учителів «метою має стати особистість фахівця, професійний розвиток студентів, їхньої педагогічно прогностичної спрямованості, компетентності, професійно значущих якостей» [64, с. 12].

Проаналізовані концептуальні підходи до визначення професійної підготовки майбутнього вчителя складають теоретико-методичне підґрунтя виконання завдань підготовки майбутнього вчителя початкових класів до громадянського виховання школярів.

Науковці І.Бужини, Л.Волик, І.Казанжи, С.Лавриненко, Л.Мацук, С.Паршук, Д.Пашенка, А.Хоменко та ін. в своїх дослідженнях вивчали питання підготовки майбутніх учителів початкових класів до виховної роботи .

На нашу думку, результатом професійної підготовки вчителя до громадянського виховання учнів початкових класів є формування готовності діяти з позицій гуманізації педагогічної діяльності.

Майбутній учитель, який обирає шлях вихователя-гуманіста, спроможний виконати свою функцію, якщо працює за покликанням, є носієм гуманістичного світогляду та високоморальним громадянином своєї країни, поважає особистість кожного учня, володіє змістом і формами виховної роботи, постійно поповнює свої знання, вдосконалюється [52, с. 169]”.

А.Хоменко зауважує «доцільність установлення особистісно орієнтованих відносин учителя й учнів у виховному процесі загальноосвітньої школи першого ступеня. Ученою визначено виховну сутність такої взаємодії, яка сприяє когнітивно-емоційному взаємообміну суб'єктів виховного процесу, збільшує значущість особистості вихованця для педагога, допомагає ціннісно

сприймати особистість іншого та створює умови для взаємозумовленого зростання вчителя й учня початкової школи» [76].

С.Паршук зауважує, що організація навчально-виховного процесу має передбачати уможливлення виявлення й формування творчої індивідуальності особистості майбутнього вчителя та набуття ним необхідних знань, умінь і навичок для здійснення виховної роботи в окресленому напрямі. Погоджуємось із визначенням поняття „готовність студентів до національного виховання”, що трактується як «результат теоретичної і практичної підготовки майбутнього вчителя початкових класів до професійно-виховної діяльності з національного виховання учнів, це концентрований показник діяльнісної сутності особистості випускника ЗВО, міра його професійної і національної зрілості» [51, с. 8]. Учена виділяє гносеологічний, операційний та аксіологічний критерії для визначення означеної готовності [51].

Так, С.Лавриненко надає визначення поняття «готовність майбутніх учителів до національного виховання учнів засобами мистецтва», що трактується вченою „як фахова компетентність, яку характеризують сукупність взаємозв’язаних, сутнісних орієнтацій, знань, умінь, навичок і досвіду виявлення і реалізації потенційних виховних можливостей засобів мистецтва в національному вихованні учнів початкових класів» [44, с. 8]. Учена визначає «як складові означеної готовності цільовий, мотиваційно-стимулятивний, операційно-діяльнісний, контрольно-регулятивний компоненти» [44, с. 8].

І.Казанжи визначає готовність учителя початкових класів до позаурочної виховної роботи як «складне інтегроване поняття, що передбачає єдність теоретичної, практичної і морально-етичної підготовки майбутнього вчителя початкових класів до здійснення всіх видів виховної діяльності з учнями в позанавчальний час, установлення творчих зв’язків із різноманітними позашкільними закладами у справі виховання молодших школярів» [28, с. 181]. Результатом підготовки студентів до позаурочної виховної роботи є «сформованість професійно-виховної компетентності, в структурі якої виділяються такі складові: когнітивно-виховна компетенція, конструктивно-виховна компетенція, регулятивно-оцінна компетенція» [28].

Л.Волик у процесі діагностики готовності майбутніх учителів початкової школи до полікультурного виховання «використовує такі критерії: теоретичний (знання теоретичних положень полікультурної освіти та виховання), особистісний (самоповага, відповідальність, емпатія, доброзичливість, толерантність, самосвідомість, відкритість, безконфліктність, полікультурний світогляд) та діяльнісний (здатність до співпраці, адекватне педагогічне спілкування, комунікативно-мовленнєва та соціокультурна компетенції)» [16, с.16].

На підґрунті аналізу досліджень проблеми підготовки майбутніх учителів підготовку майбутнього вчителя до громадянського виховання молодшого школяра визначимо як усвідомлений особистісно-значущий та внутрішньо сприйнятий процес формування готовності студентів здійснювати громадянське виховання молодших школярів.

Готовність майбутнього вчителя початкових класів до громадянського виховання школярів науковці розуміють як стан сформованості фахової компетентності щодо здійснення громадянського виховання учнів, яку характеризують наявність таких компонентів: когнітивного, мотиваційно-ціннісного та діяльнісного.

Ефективність громадянського виховання учнів залежить безпосередньо від особистості вчителя, його індивідуального творчого підходу до роботи, здатності включати громадянські ціннісні орієнтації в навчально-виховний процес.

Організація процесу підготовки майбутнього вчителя до громадянського виховання молодших школярів спрямовується на формування готовності здійснювати виховну роботу за окресленим напрямом.

О.Біда підкреслює, що у вищому навчальному закладі майбутній учитель «повинен бути активно діючим суб'єктом навчального процесу, тобто співтворцем у визначенні та реалізації шляхів і прийомів освітніх завдань» [12, с. 249].

Отже, реалізація основних напрямів конструювання змісту й організації процесу підготовки майбутнього вчителя початкових класів в системі роботи

освітнього закладу створює сприятливі умови для формування особистості майбутнього вчителя.

Підготовка майбутнього вчителя до громадянського виховання молодших школярів як комплексна освіта передбачає формування психолого-педагогічних знань про особливості виховання та розвитку учнів початкових класів, узгодження орієнтації його діяльності відповідно до загальнолюдських та громадянських цінностей, стимулювання життєтворчих потенцій особистості кожного студента, формування його креативності, інноваційності, педагогічної рефлексії.

Процес підготовки майбутнього вчителя до громадянського виховання молодших школярів вимагає врахування об'єктивних закономірностей його організації. До основних принципів дидактики вищої школи відносимо такі: науковості, систематичності, зв'язку теорії з практикою, свідомості та самостійності, доступності, міцності знань, єдності наукового й навчального процесу. Система виховної роботи зі студентською молоддю ґрунтується на принципах єдності національного й загальнолюдського, природовідповідності, культуровідповідності виховання, активності, самодіяльності та творчої ініціативи, демократизації, гуманізації, безперервності та наступності виховання, єдності навчання і виховання, індивідуалізації та диференціації виховної роботи, гармонізації родинного й суспільного виховання [12].

Найдоцільнішими методами підготовки майбутнього вчителя до громадянського виховання молодших школярів є словесні (лекція, пояснення, розповідь, бесіда, інструктаж), наочні (спостереження, ілюстрація, демонстрація) та практичні (вправи, лабораторні роботи, практичні роботи, експеримент) методи навчання. Ефективними методами стимулювання інтересу до навчання й мотивації навчально-пізнавальної діяльності майбутніх учителів вважаємо ділові та рольові ігри, навчальні диспути та дискусії, студентські наукові конференції, створення ситуації зацікавленості та новизни. Контроль і самоконтроль ефективності навчально-пізнавальної діяльності студентів в контексті проблеми підготовки майбутніх учителів до громадянського

виховання молодших школярів здійснюється із застосуванням методів усного, письмового та лабораторно-практичного контролю й самоконтролю.

Нагальною проблемою вищої школи є пошук шляхів оптимізації процесу професійної підготовки майбутніх учителів. Це стає можливим шляхом упровадження ділових ігор у навчально-виховний процес закладів вищої освіти.

У низці праць наголошується на доцільності використання ділових ігор у професійній підготовці з метою самоаналізу, самооцінки й саморозвитку студентів (М.Воровка, Л.Кондрашова, О.Леванова, А.Панфілова, В.Плешаков, Т.Хлебнікова, П.Щербань та ін.).

Так, П.Щербань підкреслює, що метою педагогічних ігор є „формування у студентів уміння вже під час навчання у закладі вищої освіти поєднувати теоретичні знання з практичною діяльністю [80, с. 34]”. Таким чином, реалізація набутих теоретичних знань відбувається на практичних заняттях у процесі розв’язання психолого-педагогічних ситуацій.

Погоджуємося з думкою Т.Хлебнікової про те, що використання ділових ігор у навчальному процесі дозволяє вирішувати такі завдання: діагностувати рівень тих, хто навчається; визначати стан психологічного клімату; здійснювати прямий і зворотній зв’язок з аудиторією; здійснювати навчаючу, розвиваючу й виховну функції; створювати умови для творчої діяльності; вчити розробляти й приймати рішення; вчити формулювати й висловлювати думки; вчити розробляти й будувати концепції; розвивати комунікативні вміння й навички, вчити працювати в малих групах і з малою групою; формувати вміння аналізувати й знаходити вихід із проблемних ситуацій; сприяти формуванню критичного мислення [80, с. 9–10].

Погоджуємось із висновками Т.Хлебнікової відносно вимог до організації та проведення ділових ігор. Основними етапами цієї процедури є такі:

1. Попередня підготовка. Завдання етапу: ознайомлення з проблемою, вивчення теоретичних матеріалів шляхом лекційного викладу або самостійної підготовки за рекомендованою літературою.

2. Організаційний момент. Завдання етапу: обґрунтування теми й мети гри, формування команд, створення арбітражу, ознайомлення з правилами гри, вручення ігрових документів, актуалізація знань гравців.

3. Підготовча частина. Завдання етапу: самостійна робота команд, вивчення інструктивних матеріалів, розподіл ролей, заповнення бланків і таблиць тощо.

4. Ігровий момент. Завдання етапу: імітація гравцями підготовлених завдань, доповнення та заперечення учасників інших команд, імпровізації та оцінювання з боку арбітрів.

5. Аналіз рішень. Завдання етапу: підведення підсумків, аналіз проведеної гри, пропозиції гравців щодо організації та проведення гри [75, с. 10–11].

Отже, впровадження ділових ігор у процес підготовки майбутніх учителів до громадянського виховання учнів початкових класів дозволяє змістити акцент із набуття сукупності знань на формування навичок, умінь, способів поведінки та прийомів творчості. Доцільним вбачаємо впровадження проектів громадянської спрямованості в процес підготовки майбутнього вчителя до громадянського виховання молодших школярів.

В українському педагогічному словнику С.Гончаренка метод проектів визначається як така «організація навчання, за якої учні набувають знань і навичок у процесі планування й виконання практичних завдань – проектів» [17].

Так, В.Кукушин визначає такі «вихідні теоретичні позиції проектного навчання: в центрі уваги – суб'єкт навчання, сприяння розвитку його творчих здібностей; освітній процес будується не на логіці навчального предмета, а на логіці діяльності, що має особистісний смисл для тих, хто навчається; індивідуальний темп роботи забезпечує вихід кожного на свій власний рівень розвитку; комплексний підхід до розробки навчальних проектів сприяє збалансованому розвитку основних фізіологічних і психічних функцій виконавців проекту; глибоке, усвідомлене засвоєння базових знань

забезпечується шляхом їх універсального застосування в різних ситуаціях» [53, с. 246].

Метод проектів окреслює розв'язання конкретної проблеми, що вимагає, з одного боку, використання різних форм, методів, прийомів та засобів навчання, а з іншого – інтеграцію знань, умінь із різних галузей життєдіяльності людини. Виконання проекту завжди орієнтоване на кінцевий результат. Якщо це теоретична проблема, то результат – конкретне її вирішення, якщо практична – результат, готовий до впровадження.

Для успішного вирішення проблеми необхідно створити умови, за яких студенти самостійно, з власної ініціативи набувають необхідних знань і комунікативних умінь та навичок шляхом організації внутрішньогрупового співробітництва та ділового спілкування; розвивають дослідницькі вміння (вміння виявляти проблеми, збирати інформацію, спостерігати, проводити експерименти, аналізувати, будувати гіпотези, узагальнювати); розвивають системне мислення.

Чільне місце в підготовці майбутнього вчителя до громадянського виховання молодших школярів відводиться навчально-практичній діяльності, яка уможливорює формування в студентів компетентності щодо здійснення громадянського виховання учнів початкової школи.

Наукові праці Н.Казакова, Л.Кацовой, Л.Манчуленко, П.Решетнікова, З.Слепкань, Л.Хомич та багатьох інших присвячені проблемам змісту й організації педагогічної практики студентів.

У сучасних дослідженнях педагогічна практика визначається як складова психолого-педагогічної підготовки майбутніх учителів, у процесі якої вони оволодівають необхідними вміннями й навичками, як спосіб вивчення навчально-виховного процесу шляхом безпосередньої участі в ньому, як сполучна ланка між теоретичним навчанням і майбутньою професійною діяльністю.

Так, Н.Казакова досліджує педагогічну практику як складову підготовки студентів до професійної діяльності, мета якої – закріпити й реалізувати набуті

майбутніми вчителями предметні, психолого-педагогічні, методичні знання, уміння та навички [27].

На думку Л.Хомич до завдань педагогічної практики слід віднести розвиток індивідуальних творчих здібностей студентів, закріплення й збагачення знань, формування й розвиток професійних умінь та навичок, вироблення дослідницького підходу до педагогічної діяльності. Ученою окреслено перелік умінь, яких мають набути студенти під час педагогічної практики, а саме: визначати мету й завдання освітнього процесу з урахуванням індивідуальних та вікових особливостей школярів, передбачати можливості розвитку учня в колективі, планувати педагогічну діяльність, використовувати різні форми й методи організації навчально-виховного процесу, співпрацювати з учнями й учителями, аналізувати навчально-виховну роботу на основі спостережень і корегувати її [77].

Для нашої роботи важливими є висновки, викладені в монографії Л.Кацової. Автором визначено систему умов успішності формування професійно-педагогічного інтересу студентів у процесі педагогічної практики. Запропонована система передбачає зовнішні умови, такі, як організація позитивного педагогічного середовища; підтримка студентів-практикантів з боку методистів, учителів, психологів; диференційована підготовка й організація педагогічної практики; організація діяльності творчого характеру [30].

Погоджуємось із висновками Н.Казакової відносно принципів добору змісту педагогічної практики майбутніх учителів початкових класів. З огляду на проблему підготовки майбутнього вчителя до громадянського виховання молодших школярів найбільш доцільними принципами вважаємо спрямування професійної педагогічної практики на особистісний розвиток студентів; варіативність змісту, форм, методів та прийомів виховної практики; поєднання педагогічної практики з виконанням курсової (дипломної) роботи студентів. Завдяки цьому забезпечується високий рівень професійного становлення майбутнього вчителя, формується здатність до самоосвітньої та самовиховної діяльності впродовж життя, виробляються вміння вивчати, узагальнювати та

використовувати перспективний педагогічний досвід, творчо застосовувати професійні знання, уміння й навички, діагностувати розвиток особистості молодшого школяра та учнівського колективу [30].

Підсумовуючи результати досліджень Н.Казакової, Л.Кацової, Л.Манчуленко та інших визначимо найбільш ефективні форми підготовки майбутніх учителів початкової школи до педагогічної практики в контексті досліджуваної проблеми: інноваційні уроки й позакласні заняття; ділові, імітаційні та рольові ігри; тренінги; настановчі лекторії, вебінари, квести, дискусії; науково-практичні конференції; навчальні та виховні проекти; творчі звіти з педагогічної практики. До продуктивних методів підготовки майбутніх учителів до педагогічної практики слід віднести такі: мікрОВикладання, ситуативний метод, створення педагогічних ситуацій за власним досвідом, моделювання фрагментів уроків з їх програванням, дискусія, „мозковий штурм”, розв’язання педагогічних задач, метод проектів, метод ігрового проектування, самоаналіз власної діяльності [27;30; 47].

Отже, теоретичні положення та висновки досліджень у площині педагогічної практики свідчать про її значущість у професійній підготовці майбутніх учителів. Педагогічна практика є вагомою складовою підготовки майбутніх учителів до такого напрямку виховання учнів початкової школи, як громадянське та спрямована на формування компетентності щодо реалізації цього напрямку виховної роботи.

Важливим аспектом підготовки майбутніх учителів до громадянського виховання молодших школярів виступає педагогічна організація їх професійного самовиховання. Проблема самовиховання особистості завжди була в полі зору психолого-педагогічних досліджень. Ідеї щодо важливості та необхідності самовиховання особистості висловлювали філософи, педагоги, відомі громадські діячі: М.Ф.Квінтіліан, Я.А.Коменський, М.Коцюбинський, Дж.Локк, А.Макаренко, Т.Мор, Платон, Ж-Ж.Руссо, Г.Сковорода, В.Сухомлинський, Л.Толстой, К.Ушинський та інші.

Теоретичні та методичні засади організації самовиховання особистості обґрунтовано в працях А.Калініченко, О.Кучерявого, В.Оржеховської, Г.Селевка, І.Середа, В.Сухомлинського та ін.

У психологічному тлумачному словнику дефініція „самовиховання” трактується як „свідома діяльність, спрямована на якомога повнішу реалізацію себе як особистості, воно припускає наявність ясно усвідомлених цілей, ідеалів, особистісних смислів, пов’язаних з різним рівнем самосвідомості, критичного мислення, здатністю та готовністю до самовизначення, самовираження, саморозкриття, самовдосконалення [43, с. 14]”.

Вважаємо обов’язковими компонентами самовиховання молодшого школяра: самоаналіз особистісного розвитку, самозвіт та самоконтроль. До засобів самовиховання відносяться самонаказ, самосхвалення і самонавіювання [65].

Отже, необхідність у самовихованні виникає тоді, коли особистістю досягнуто певного рівня самосвідомості й самопізнання, сформовано здатність до самоаналізу й самооцінки, усвідомлено необхідність узгодження власних особистих якостей поведінки вимогам суспільства.

Індивідуальні та особистісні особливості педагога є передумовою формування особистості вихованця. На думку І.Беха, з місією вихователя справляється той вчитель, який „працює над розвитком в собі мотивації до оволодіння духовною культурою, поглиблює знання, орієнтується на систематичне вдосконалення своєї професійної майстерності” [10].

О.Кучерявим визначено «професійне самовиховання як усвідомлений процес здійснення майбутнім педагогом сукупності творчих дій, спрямований на оволодіння інтегральною готовністю до педагогічної діяльності та готовністю до самовдосконалення» [43].

І.Середою доведено, що самовиховання не лише система спеціальних методів і прийомів самовдосконалення, а й організація способу життя людини з метою досягнення високого рівня особистісного й професійного розвитку [65].

А.Калініченко підкреслює, що метою цієї планомірної роботи є усунення негативних і формування позитивних якостей у відповідності до соціальних норм, цілей та інтересів особистості [29].

Низку досліджень останніх років присвячено з'ясуванню організаційних аспектів самовиховання студентів (А.Калініченко, О.Кучерявий, В.Радул, І.Середа та ін.).

Так, предметом дослідження І.Середа виступають організаційно-педагогічні умови активізації процесу самовиховання студентів.

Автором обгрунтовано умови, що сприятимуть активізації процесу самовиховання, а саме: розширення ціннісно-мотиваційного поля студента шляхом активізації цінностей самовиховання засобами виховного простору; збагачення змісту виховної роботи викладача педагогічних дисциплін ідеями розвитку та саморозвитку особистості, технологіями самовдосконалення і життєтворчості; впровадження спецкурсу „Основи самовиховання студента університету”; формування досвіду самовиховної діяльності студентів [65, с. 3].

А.Калініченко обгрунтовує умови ефективної організації самовиховання студентської молоді, якими визначено: уможливлення виявлення й розвитку індивідуальних особливостей кожного студента; комплексну зорієнтованість на розвиток усіх структурних компонентів особистості (пізнавального, емоційно-ціннісного, діяльнісно-вольового); забезпечення педагогічного керування самовихованням студентів відповідно до етапів його становлення (спонукальний, проектуєчий, організаційно-дійовий, оцінювально-результативний); становлення студентів як суб'єктів самовдосконалення [29].

Педагогічна організація професійного самовиховання майбутніх учителів вимагає вдало організованої виховної роботи у вищій педагогічній школі, що має чітко поставлені цілі та відповідає основним етапам її здійснення.

Отже, виховати громадянина здатний лише той педагог, у якого сформовано громадянськість як інтегративну якість. Це спрямовує нашу увагу на вдосконалення змісту та форм організації аудиторної й позааудиторної роботи, спрямованої на підготовку майбутнього вчителя до громадянського виховання молодших школярів.

Організація процесу підготовки майбутнього вчителя до громадянського виховання учнів початкової школи має відбуватися з позицій особистісного, діяльнісного, компетентнісного та системного підходів. Результатом цього усвідомленого особистісно значущого та внутрішньо сприйнятого процесу є формування готовності здійснювати громадянське виховання учнів початкової школи. Готовність майбутнього вчителя початкових класів до громадянського виховання школярів розуміємо як стан сформованості фахової компетентності щодо здійснення громадянського виховання молодших школярів, яка характеризується наявністю діяльнісного, мотиваційно-ціннісного та когнітивного компонентів.

Компетентність здійснювати громадянське виховання молодших школярів передбачає наявність знань, сформованість умінь, навичок та настанов до такої діяльності: застосовувати демократичні, гуманні методи й форми організації співпраці дітей і дорослих в урочній та позаурочній діяльності; використовувати виховний потенціал взаємодії різних навчальних предметів початкової школи (міжпредметні зв'язки змісту і методик уроків української мови, читання з курсами „Я досліджую світ”, „Образотворче мистецтво” та інші); розширювати зв'язки дітей із соціумом, залучати їх до участі в роботі дитячих організацій та в проектах; досягати єдності вимог школи і родини в громадянському вихованні дітей [74, с. 147].

Напрямами підготовки майбутніх учителів початкових класів до громадянського виховання молодших школярів визначаємо такі: формування особистості майбутнього вчителя в процесі аудиторної й позааудиторної роботи, впровадження відповідного змістового модуля з використанням інтерактивних методів та інноваційних технологій роботи зі студентами, впровадження проектів громадської спрямованості в діяльність навчального закладу, організація процесу професійного самовиховання, керування педагогічною практикою студентів.

Висновки до першого розділу

Громадянське виховання особистості учня здійснюється шляхом системної організації навчальної, виховної, суспільно-корисної, соціальної діяльності, спрямованої на дотримання прав та обов'язків громадянина.

Громадянське виховання спрямовується на формування громадянської компетентності особистості як сукупності готовності та здатності особистості активно, відповідально й ефективно реалізовувати весь комплекс громадянських прав і обов'язків в демократичному суспільстві, застосовувати свої знання на практиці.

Становлення громадянської компетентності особистості пов'язано з формуванням базових цінностей української та світової культури, які визначають її громадянську самосвідомість. Формування громадянських ціннісних орієнтирів ґрунтується на соціокультурних досягненнях багатонаціонального народу, народів інших країн, культурних та історичних традицій рідного краю.

Громадянське виховання учнів у сучасній початковій школі повинно здійснюватися на засадах системного підходу відповідно до вікових і пізнавальних можливостей учнів. Підґрунтям для громадянського виховання є політичне, правове та моральне виховання, що реалізується шляхом організації навчальних занять, проведення позакласної роботи та створення відповідного демократичного середовища, формування соціальної та комунікативної компетентності у навчально-виховному процесі.

Зміни акцентів у суспільній свідомості обумовлюють зміну вимог у педагогічній освіті. Тому важливим у контексті дослідження проблеми підготовки майбутнього вчителя до громадянського виховання молодших школярів вважаємо сформованість громадянськості в майбутніх учителів. Виховати громадянина спроможній лише той педагог, в якого сформовано громадянськість як інтегративну якість.

Розділ 2. ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

2.1. Вивчення стану готовності майбутнього вчителя початкових класів до громадянського виховання школярів

Вивчення сучасного стану проблеми готовності вчителя до громадянського виховання учнів початкової школи відбувалося в таких аспектах:

1. Спрямування освітньої роботи вчителів-практиків на формування громадянських якостей особистості молодшого школяра.
2. З'ясування мотивів обрання майбутніми педагогами початкової школи та сформованість компонентів готовності студентів до громадянського виховання учнів початкової школи.
3. Спрямування професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів на формування готовності студентів до громадянського виховання учнів початкової школи.
4. Аналіз навчально-методичного забезпечення організації процесу підготовки майбутнього вчителя початкових класів до громадянського виховання молодших школярів.

Нами використано наступні методи педагогічної діагностики:

- вивчення планів виховної роботи вчителів-практиків та іншої шкільної документації;
- спостереження за педагогічним процесом;
- анкетування учнів і вчителів;
- узагальнення досвіду виховної роботи в школі;
- анкетування студентів щодо їхньої функціональної готовності до громадянського виховання учнів;
- спостереження за студентами під час педагогічної практики;
- відвідування уроків, позакласних заходів;
- ознайомлення з результатами попередньої атестації вчителів;
- співбесіди з учнями, студентами, вчителями;

– перевірка методичного забезпечення.

Слід зазначити, що дослідженням було охоплено 12 учителів початкових класів Чернівецької спеціалізованої школи I-III ступенів №22 Чернівецької міської ради. Стан діяльності вчителів з формування громадянських якостей особистості учнів вивчався за такими показниками:

1. Планування роботи з громадянського виховання учнів початкових класів.
2. Урахування індивідуальних і вікових особливостей молодших школярів.
3. Системність проведення виховної роботи.
4. Відповідність методів виховання поставленим цілям.
5. Наявність сучасних форм виховної роботи, спрямованих на досягнення мети виховання.
6. Тип стосунків між учителями та учнями та особливості міжособистісної взаємодії.

Педагогам було запропоновано заповнити карту самооцінки стану роботи з громадянського виховання учнів і визначити рівні здійснення окремих його аспектів (початковий, середній, достатній, високий). Карту представлено в таблиці 2.1.

Вивчення й узагальнення результатів самооцінки педагогів початкової школи роботи з громадянського виховання учнів дало можливість дійти наступних висновків: 7,9% учителів вважають, що їм вдалося створити на оптимальному рівні сприятливі умови (інформаційний, предметний, соціокультурний освітній простір) для громадянського виховання молодших школярів, 28,3% оцінюють їх на достатньому рівні, 60,6% на середньому та 3,2% на початковому рівнях.

На думку 15% учителів в їхніх класах панують гуманістичні міжособистісні відносини. 38,6% оцінюють їх рівень як достатній, 46,4% як середній, початкового рівня не було виявлено.

Використання різноманітних форм, методів і прийомів громадянського виховання учнів 1,6% учителів здійснюють на високому, 23,6% – на достатньому, 68,5% – на середньому і лише 6,3% на початковому.

10,2% педагогів початкової школи оцінюють рівень особистісної орієнтації виховної роботи як високий, 32,3% – достатній, 55,1% визначили його середнім, 2,4% – задовільним.

Таблиця 2.1.

**Карта самооцінки роботи з громадянського виховання
молодших школярів**

№ п/п	Показники	Рівні			
		початковий	середній	достатній	високий
		%	%	%	%
1.	Організація сприятливого інформаційного, предметного, соціокультурного, освітнього простору	3,2	60,6	28,3	7,9
2.	Гуманізація міжособистісних відносин між учителем і учнями	–	46,4	38,6	15
3.	Використання різноманітних форм, методів і прийомів громадянського виховання учнів	6,3	68,5	23,6	1,6
4.	Особистісна орієнтація виховної роботи	2,4	55,1	32,3	10,2
5.	Системність проведення роботи з громадянського виховання	9,4	69,3	21,3	–
6.	Систематичність і доцільність заходів, спрямованих на громадянське становлення особистості	4,7	67,7	27,6	–
7.	Психолого-педагогічна підтримка у вирішенні учнями своїх проблем	7,9	44,9	34,6	12,6
8.	Стимулювання співробітництва дітей	3,1	39,4	40,2	17,3
9.	Планування позакласних виховних заходів і їх реалізація	4,7	31,5	34,7	29,1
10.	Участь класу в загальношкільних	5,5	69,3	25,2	–

	заходах громадянсько-виховної спрямованості				
--	---	--	--	--	--

Жоден з педагогів не вважає свою роботу з громадянського виховання учнів початкової школи системною, 21,3% оцінюють її стан на достатньому рівні, 69,3% визначають її середній та 9,4% початковий рівні.

Так само не було виявлено оптимального рівня систематичності та доцільності проведення заходів, спрямованих на громадянське становлення особистості. Достатнім цей показник в своїй роботі визначили 27,6% учителів, 67,7% вважають його здійснення на середньому та 4,7% на початковому рівнях.

12,6% учителів вважають себе спроможними надати психолого-педагогічну підтримку у вирішенні учнями своїх проблем, 34,6% здійснюють її на достатньому, 44,9% на середньому, 7,9% на початковому рівнях.

Щодо такого показника громадянського виховання учнів як стимулювання співробітництва дітей, то 17,3% вважають, що створюють для цього оптимальні умови, 40,2% визначають рівень їх створення як достатній, 39,4% визначають його середній та 3,1% початковий рівні.

Планування позакласних виховних заходів та їх реалізація згідно з самооцінкою педагогів відбувається на високому (29,1%), достатньому (34,7%), середньому (31,5%) та початковому рівнях (4,7%).

На жаль, рівень участі класу в загальношкільних заходах громадянсько-виховної спрямованості не було оцінено як високий жодним з педагогів. Її достатній рівень відзначили 25,2%, середній – 69,3% та початковий 5,5% учителів.

Також було проведено опитування вчителів. Педагогам було поставлено такі запитання:

1. Чи вважаєте Ви, що питання громадянського виховання учнів початкової школи є актуальним в системі сучасної освіти?
2. Дайте визначення поняття „громадянське виховання”?
3. Якою має бути система роботи з громадянського виховання учнів початкової школи?

4. Чи вважаєте Ви себе готовим до здійснення означеного напрямку навчально-виховної роботи?

5. Яких знань, на Вашу думку, недостатньо?

Аналіз відповідей показав, що 76,3% учителів вважають питання громадянського виховання актуальним у системі сучасної освіти.

57,4% надали адекватне визначення поняття „громадянське виховання”, 24,1% – наближене визначення, 18,5% – невірно визначили.

Майже 63,7% респондентів вважають, що робота з громадянського виховання не обов’язково повинна мати системний характер, а ті вчителі, які вважають системність обов’язковою умовою громадянського виховання не враховують всі її компоненти.

Щодо використання різних форм, методів і прийомів організації громадянського виховання в початковій школі слід сказати, що педагогам взагалі бракує теоретичних знань.

17,8% вважають себе неготовими до здійснення означеного напрямку навчально-виховної роботи, 61,9% вважають себе частково підготовленими і лише 20,3% впевнені в своїх можливостях.

На думку 77,4% учителів їм недостатньо теоретичних і методичних знань з громадянського виховання учнів початкової школи.

Вчителям-практикам було запропоновано перевірити свої знання з проблеми організації громадянського виховання учнів. Педагоги дали відповіді на запитання анкети:

1. Назвіть основні документи, що регламентують роботу вчителя початкових класів в напрямі громадянського виховання учнів.
2. Наведіть принципи організації роботи з громадянського виховання учнів.
3. Які засоби народної педагогіки доцільно використати в роботі з громадянського виховання учнів?
4. Назвіть відомих Вам сучасних дослідників проблеми громадянського виховання школярів.

5. Наведіть приклади інноваційних технологій здійснення громадянського виховання.
6. Назвіть учителів, досвід яких вважається перспективним в організації громадянського виховання учнів початкових класів.
7. Наведіть напрями організації роботи з громадянського виховання.
8. Назвіть найдоцільніші форми і методи організації громадянського виховання учнів.
9. Які можливості має позакласна робота у громадянському вихованні учнів? Наведіть шляхи залучення батьків до цієї роботи.
10. За якими критеріями, на Вашу думку, доцільно визначати рівні сформованості громадянських якостей учнів?

Аналіз відповідей учителів засвідчив, що 94,2% опитуваних до основних документів, що регламентують роботу вчителя початкових класів в напрямі громадянського виховання учнів відносять лише Конституцію України [34], Конвенцію ООН про права дитини [32]. Принципами організації роботи з громадянського виховання учнів було визначено такі: демократичність, гуманізм, доступність, послідовність, виховуючий характер навчання, толерантність, взаємоповага, системність. Серед засобів народної педагогіки найдоцільнішими визначено звичаї та традиції українського народу, родинні звичаї та традиції, народні ігри, прислів'я та приказки, усна народна творчість. Проте не було названо жодного з сучасних дослідників проблеми громадянського виховання учнів. До інноваційних технологій здійснення громадянського виховання вчителі віднесли такі: інтерактивні (метод „прес”, дискусія, „мікрофон”, мозковий штурм, диспут, „дерево рішень”, „акваріум”, дебати, „круглий стіл”), проектна діяльність, пошукова та дослідницька робота. Напрямами організації роботи з громадянського виховання вчителі визначають такі: виховання патріотизму (35,4%), морально-етичне виховання (57,2%), естетичне виховання (65,3%), виховання гуманістичних цінностей (15,8%), трудове виховання (75,1%). 15,6% опитуваних не надали відповіді на це питання.

Серед найдоцільніших форм і методів організації громадянського виховання учнів було названо виховні години, класні та родинні свята, екскурсії, робота над проектами, зустрічі з цікавими людьми, проведення навчальних досліджень. Проте в 5,2% опитуваних це питання викликало утруднення. З'ясовано також можливості позакласної роботи, яка передбачає відвідування виставок, музеїв, місць громадського значення, екскурсії, туристичні походи, проведення сімейних свят та виховних заходів.

Шляхами залучення батьків до цієї роботи визначено такі: допомога в організації екскурсій, свят, батьківський всеобуч, тематичні батьківські збори, індивідуальна робота з батьками. 7,3% вчителів не надали відповіді на це запитання. До критеріїв, за якими доцільно визначати рівні сформованості громадянських якостей учнів, опитувані віднесли наступне:

- виявлення патріотичних почуттів (14,4%),
- знання своїх прав і обов'язків (86,1%),
- відношення до національної та державної символіки (25,9%),
- міжособистісні стосунки та стосунки в колективі (83,5%),
- людяність (21,6%).
- в 17,2% анкет на це запитання не було відповіді.

Самооцінку роботи з громадянського виховання та анкетування вчителів було доповнено вивченням планів виховної роботи, спостереженням за педагогічним процесом, відвідуванням уроків і позакласних заходів, перевіркою методичного забезпечення.

Все це надало змогу дійти висновків щодо спрямування виховної роботи вчителів-практиків на формування громадянських якостей особистості молодших школярів. Використані нами методи опитування свідчать про недостатній стан роботи з громадянського виховання учнів, яка сьогодні здійснюється у Чернівецькій спеціалізованій школі I-III ступенів №22 Чернівецької міської ради.

Під час вивчення сучасного стану проблеми нами було приділено особливе значення дослідженню процесу підготовки майбутнього вчителя початкових класів до громадянського виховання учнів.

Базою для вивчення стану досліджуваної проблеми виступили студенти I-VI курсів спеціальності «Початкова освіта» факультету педагогіки, психології та соціальної роботи Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Ми зосередили увагу на таких аспектах процесу підготовки майбутнього вчителя початкових класів до громадянського виховання учнів:

- спрямованість навчальних дисциплін ЗВО на підготовку студентів до громадянського виховання учнів;
- наявні навчально-методичні ресурси;
- виявлення обізнаності майбутніх учителів з питань здійснення громадянського виховання учнів початкової школи;
- сформованість компонентів готовності студентів до громадянського виховання учнів початкової школи.

Нами було проаналізовано навчальні плани підготовки майбутніх учителів початкових класів. Підготовка фахівця з вищою освітою здійснюється за такими рівнями: бакалавр та магістр.

На III курсі студентами вивчається навчальна дисципліна «Теорія та методика виховання», на вивчення навчальної цієї дисципліни відводиться 120 години (4 кредити ECTS).

Предметом вивчення навчальної дисципліни є закони, закономірності, принципи сучасної теорії виховання, методи та форми організації виховної діяльності молодших школярів. Теорія та методика виховання спирається на знання загальної педагогіки, історії педагогіки, вікової та педагогічної психології, основ фізіології та гігієни.

Метою викладання навчальної дисципліни «Теорія та методика виховання» є озброєння студентів знаннями із сучасної теорії виховання. Основними завданнями вивчення дисципліни є такі: засвоєння принципів та закономірностей виховного процесу; вивчення методів, прийомів та засобів виховання в початковій школі; ознайомлення з основними формами виховання за різними напрямками виховного процесу в школі.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні знати: сутність теорії та методи національного виховання, специфіку виховного процесу з молодшими школярами; принципи, форми та методи організації виховної роботи з молодшими школярами; принципи організації учнівських колективів, різних дитячих об'єднань та керівництва ними; методи позакласної та позашкільної роботи з учнями початкових класів.

Студенти повинні вміти: визначати конкретні завдання виховного процесу, виходячи із загальної мети національного виховання, рівня індивідуального розвитку та вихованості учня; володіти методами і формами організації виховного процесу, педагогічної діяльності та прогнозування; формувати гуманні відносини з учнями, регулювати і корегувати міжособистісні стосунки в учнівському колективі; налагоджувати стосунки з батьками учнів, домагаючись єдності виховних впливів сім'ї, школи, позашкільних установ та громадськості; сприяти вихованню, самоосвіті та саморозвитку учнів.

Аналіз навчальних планів засвідчив і наявність курсу «Методика громадянської та історичної освітньої галузі», для студентів III курсів, що максимально допоможе в розкритті проблеми підготовки майбутнього вчителя до громадянського виховання учнів у процесі професійної підготовки студентів. На вивчення даного курсу відводить 120 годин, що становить 4 кредити.

Мета курсу «Методика громадянської та історичної освітньої галузі» полягає у забезпеченні майбутнім вчителем сучасної початкової школи дидактико-методичних знань та умінь, що сприятимуть формуванню у школярів громадянської та суспільної компетенцій, власній ідентичності та готовності до певних змін через осмислення зв'язку між минулим і сучасним життям, активній громадській позиції, які орієнтуються на демократичні засади, повага до прав і свободу людини, толерантне ставлення до оточуючих та розробка відповідно до цього нових підходів до формування фахової компетентності майбутнього вчителя початкових класів.

В рамках аналізу зазначених курсів було проведено анкетування студентів з метою вивчення їхнього досвіду щодо підготовки майбутніх учителів до громадянського виховання учнів. Отримані такі результати 100% респондентів згодні з тим, що підготовка майбутніх учителів до громадянського виховання учнів є важливим напрямом діяльності вищих педагогічних навчальних закладів та вважають, що майбутньому вчителю потрібні знання щодо особливостей громадянського виховання учнів.

74,2% студентів зазначили, що сьогодні випускники педагогічних навчальних закладів не готові до здійснення громадянського виховання учнів, 25,8% вважають, що таку здатність у студентів сформовано частково.

Результат підготовки майбутнього вчителя до громадянського виховання учнів опитувані вбачають у наступному:

- сформована певна система такої підготовки на мотиваційному, змістовному та організаційному рівнях;
- майбутній вчитель сам повинен бути прикладом;
- активна громадянська позиція майбутнього вчителя.

До найдоцільніших організаційних форм та методів підготовки студентів до громадянського виховання учнів значна частина студентів віднесли диспути, проекти, творчі конкурси, тренінги, інтерактивні методи, студентські конференції, театралізовані заходи, бесіди, благодійні акції та рейтинги серед студентів.

46,3% респондентів вважають свою педагогічну діяльність спрямованою на формування готовності до громадянського виховання школярів, 53,7% зазначили, що це відбувається частково. Хоча 94% опитуваних вважають, що дисципліни, які вони вивчають, мають потенціал для формування готовності майбутніх учителів до громадянського виховання учнів.

Перевірити сформованість готовності майбутніх учителів до громадянського виховання учнів, на думку більшості опитаних, можливо шляхом аналізу участі студентів у громадсько-практичній діяльності.

100% опитуваних погодилися з висловлюванням: „Виховати громадянина здатний лише громадянин”. Проте зазначили, що сьогодні в цілому для молоді

характерна часткова заміна вічних духовних цінностей (і громадянських в тому числі) меркантильними інтересами, інертність та байдужість. Також було підкреслено, що в майбутніх учителів повинні переважати риси гуманної, толерантної, свідомої, активної, гармонійно розвиненої особистості, а саме: вихованість, щирість, скромність, відповідальність, чуйність, цілеспрямованість, працелюбність, наполегливість, інтелігентність, активність.

Опитуваним також було запропоновано проранжувати за ступенем ефективності засоби підготовки майбутніх учителів до громадянського виховання учнів. За аналізом результатів визначено таку послідовність за ступенем ефективності: творчо-пошукова робота, громадянське виховання майбутніх учителів, виховна робота зі студентами, самоосвіта та самовиховання, педагогічна практика, моделювання педагогічних ситуацій, практичні та семінарські заняття, вивчення теоретичного матеріалу, тренінги, конкурси, рейтинги за рівнем громадянської вихованості.

Велику увагу ми приділили аналізу відповідності навчально-методичного забезпечення (наявних у бібліотеці підручників та навчальних посібників) організації досліджуваного процесу. Так в бібліотеці університету та на кафедрі педагогіки та методики початкової освіти наявні такі підручники, в яких розкриваються питання громадянського виховання молодших школярів:

- посібник „Педагогіка” Н.Волкова
- посібник „Педагогіка” С.Пальчевського
- підручник „Педагогіка” А.Кузьмінського.
- посібник „Педагогіка” Н.Є.Мойсеюка.
- навчальний посібник „Теоретичні основи виховання і навчання” В.І.Лозова та Г.В.Троцько
- навчальний посібник О.Вишневського „Теоретичні основи сучасної української педагогіки”.

Цінність для нас становлять навчальні посібники та підручники підготовлені викладачами нашої кафедри, такі як: «Методика навчання освітньої галузі «Суспільствознавство» у початковій школі навчально-методичний посібник» (автори М.Г. Іванчук, Т.Г. Цуркан) та «Громадянська та

історична освітня галузь у змісті початкової освіти: дидактико-методичний аспект: навчально-методичний посібник» (автори: М.Г. Іванчук, Т.Г. Цуркан).

Проведений аналіз відповідності навчально-методичного забезпечення організації процесу пов'язаного з підготовкою майбутнім вчителем до громадянського виховання молодших школярів надав змогу визначити його хороший стан однак не достатню кількість наявних навчальних підручників та посібників на всіх студентів.

Усього в експерименті на етапі вивчення стану проблеми готовності майбутніх учителів до громадянського виховання молодших школярів узяли участь (130) студентів I-VI курсів кафедри педагогіки та методики початкової освіти.

Велику увагу було приділено з'ясуванню ціннісно-мотиваційного аспекту готовності майбутніх учителів, оскільки система ціннісних орієнтацій визначає змістовий бік спрямованості особистості та складає основу її відношення до навколишнього світу, інших людей, самої себе, підґрунтя світогляду та життєвої активності. Нами було використано методику „Ціннісні орієнтації” М.Рокича, що базується на прямому ранжуванні переліку термінальних та інструментальних цінностей.

Мотиваційний аспект вивчався за допомогою розробленого опитувальника, у який увійшли такі твердження:

1. Мені подобається займатися виховною діяльністю.
2. Беру активну участь у громадському житті.
3. Мені подобається керувати колективом учнів.
4. Отримую задоволення від роботи з дітьми.
5. Головною метою виховної роботи в школі є виховання громадянина.
6. Виконуючи обов'язки вчителя, я самоутверджуюся.
7. Мені приємно бачити результат власної виховної діяльності.
8. Вважаю себе готовим займатися громадянським вихованням, тому що сам є громадянином своєї країни.

Для початкового рівня характерно прийняття тверджень за номерами 3 та 6, середньому рівню відповідають твердження за номерами 4 та 7, для

достатнього характерно обрання тверджень під номерами 1, 2, 4, 7, для високого – 1, 2, 4, 5, 7, 8.

Аналіз сприйняття тверджень опитувальника засвідчив, що для 16,6% студентів характерний початковий рівень сформованості мотивації здійснювати громадянське виховання молодших школярів, 45,9% майбутніх учителів перебувають на середньому рівні, для 37,5% респондентів характерний достатній рівень, високого рівня не було виявлено.

Питому вагу було приділено з'ясуванню думки майбутніх учителів щодо особистісних якостей педагога. Студентам було запропоновано проранжувати за важливістю особистісні якості, необхідні педагогу для здійснення громадянського виховання школярів (1 – найважливіша якість, 21 – найменш важлива) та оцінити ступінь сформованості вказаних якостей у себе за п'ятибальною шкалою. Результати представлено в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Стан сформованості найважливіших особистісних якостей педагога

№ п/п	Особистісні якості педагога	Ваговий ранг	Стан сформованості
1.	Тактовність	16	4
2.	Комунікабельність	8	5
3.	Справедливість	2	4
4.	Відповідальність	9	4
5.	Емпатія	10	4
6.	Толерантність	15	4
7.	Доброта	21	5
8.	Самокритичність	18	4
9.	Оптимізм	3	4
10.	Схильність до героїзму	13	2
11.	Старанність	19	3
12.	Моральна зрілість	14	3
13.	Гуманізм	7	4

14.	Патріотизм	12	2
15.	Принциповість	4	3
16.	Любов до дітей	1	5
17.	Вимогливість до себе та інших	20	4
18.	Працелюбність	17	4
19.	Цілеспрямованість	6	4
20.	Прагнення до самовдосконалення	5	3
21.	Громадянськість	11	3

У 19,7% респондентів викликало утруднення завдання щодо оцінки ступеню сформованості вказаних якостей у себе.

Студентам було запропоновано назвати якості характеру, що є несумісними з діяльністю педагога, який здійснює громадянське виховання учнів. Серед таких якостей були: відсутність патріотичних почуттів, безпринципність, націоналізм, безвідповідальність, нетактовність, грубість, нестриманість, дратівливість, агресивність, злість, жорстокість, егоїзм, моральна незрілість, нечесність, несправедливість, необ'єктивність, невихованість, неуважність, неповага до Конституції України та рідної мови, байдужість до рідної країни, політична безграмотність, незнання прав і обов'язків громадянина, лінь, песимізм. У 12,4% це запитання викликало утруднення.

Було проведено опитування студентів, яке засвідчило недостатній рівень їхньої обізнаності з питань громадянського виховання учнів. Майбутнім вчителям початкових класів було поставлено такі ж запитання, як і вчителям-практикам. Обробка результатів опитування дала такі результати:

Аналіз відповідей показав, що 73,4% студентів вважають питання громадянського виховання актуальним у системі сучасної освіти.

8,3% надали адекватне визначення поняття „громадянське виховання”, а саме: один з напрямів виховної роботи, спрямований на виховання такої якості, як громадянськість, виховання справжнього громадянина своєї держави та

патріота. 43,6% опитуваних дали наближене визначення, 48,1% – невірно визначили зміст поняття.

Лише 21,1% вірно визначили напрями громадянського виховання, а саме: виховання громадянських якостей; патріотичне виховання; екологічне виховання; правове виховання; морально-етичне виховання.

Майже 85,7% респондентів вважають, що робота з громадянського виховання не обов'язково повинна мати системний характер, а ті студенти, які вважають системність обов'язковою умовою громадянського виховання не враховують всі її компоненти, а саме співпрацю з громадськістю та залучення батьків до цієї роботи.

Щодо використання різних форм, методів і прийомів організації громадянського виховання в початковій школі слід сказати, що студентам взагалі бракує теоретичних знань.

36,1% вважають себе неготовими до здійснення означеного напрямку навчально-виховної роботи і лише 63,9% впевнені в своїх можливостях.

На думку 32,3% майбутніх учителів їм недостатньо теоретичних знань та практичних умінь з громадянського виховання учнів початкової школи.

Вивчення сучасного стану досліджуваної проблеми дозволило з'ясувати: спрямування навчально-виховної роботи вчителів-практиків на формування громадянських якостей особистості молодшого школяра; мотиви обрання майбутніми педагогами початкової школи ЗВО; спрямування професійно-педагогічної підготовки на формування готовності майбутніх учителів до громадянського виховання учнів початкової школи; готовність майбутніх учителів початкової школи до громадянського виховання учнів; відповідність навчально-методичного забезпечення організації процесу підготовки майбутнього вчителя до громадянського виховання учнів початкової школи.

Усе це засвідчило задовільний стан організації підготовки майбутнього вчителя до громадянського виховання учнів початкової школи, що не відповідає потребам сучасного суспільства і тенденціям модернізації освіти.

2.2. Обґрунтування педагогічних умов підготовки майбутнього вчителя початкової школи до громадянського виховання молодших школярів

Обґрунтовані теоретико-методологічні засади є базою для визначення змісту, характеру та форм організації процесу підготовки майбутнього вчителя до громадянського виховання молодших школярів. Це вимагає обґрунтування та уточнення педагогічних умов та моделі підготовки майбутнього вчителя початкової школи до громадянського виховання молодших школярів.

Реалізація сучасної особистісно-зорієнтованої освітньої парадигми вимагає осмислення і творчого впровадження прогресивних педагогічних концепцій. Це перш за все детермінує визначення і обґрунтування теоретико-методологічних засад, педагогічних умов і механізмів формування готовності майбутнього вчителя до громадянського виховання учнів початкової школи.

Вважаємо, що ефективність підготовки студентів до громадянського виховання молодших школярів зростає за таких педагогічних умов:

- гуманізації професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи;
- створенням ціннісно-мотиваційного середовища шляхом системної організації позааудиторної виховної роботи;
- вивченням студентами таких навчальних дисциплін «Методика громадянської та історичної освітньої галузі» „Теорія та методика виховання”, метою яких є набуття майбутніми вчителями професійних компетенцій з питань громадянського виховання молодших школярів.

Перша умова, що сприятиме підвищенню ефективності підготовки студентів до громадянського виховання учнів передбачає гуманізацію професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи.

Підґрунтя гуманістичної педагогіки закладено в працях вітчизняних письменників, педагогів-просвітителів Ю.Дрогобича, Г.Сковороди, Т.Шевченка, П.Куліша, В.Духновича, К. Ушинського, І.Франка, Л.Українки, Б.Грінченка, Г.Ващенка, А.Макаренка, В.Сухомлинського та інших.

Важливі дані про сутність гуманізму та його реалізацію в освітньому процесі отримані в результаті досліджень Ш.Амонашвілі, Г.Балла, Є.Барбіної, І.Беха, А.Бойко, М.Боришевського, С.Гончаренка, М.Євтуха, О.Кучерявого, В.Лугового, Ю.Мальованого, О.Савченко, В.Сухомлинського та інших. Вчені дійшли спільного висновку: епіцентром цінностей педагогічної діяльності має стати той, кого ми навчаємо.

У працях Є.Барбіної, І.Беха, А.Бойко, В.Заслуженюк, І.Зязюна, Н.Кічук, В.Лозової, О.Мороза, Н.Ничкало, І.Прокопенка, В.Семиченко, С.Сисоєвої, А.Сущенко та інших розкрито особливості розвитку особистісно-орієнтованої школи та системи методичної роботи, що відповідає потребам суб'єктів педагогічного процесу. Значну увагу приділено орієнтації вчителя на гуманістичну сутність професії. В цьому дослідники вбачають основні шляхи подолання проблем підвищення фахової майстерності педагогів.

Є.Барбіна, В.Заслуженюк, О.Пехота, В.Семиченко, А.Сущенко та інші наголошують на доцільності гуманістичної спрямованості професійної підготовки майбутніх учителів, упровадження гуманістичних принципів у педагогічну практику.

Так, Є.Барбіна акцентує увагу на тому, що „завдання всіх навчальних курсів у системі підготовки фахівця – повернути в навчально-виховний процес „зерно”, суть народної і класичної педагогіки – її гуманістичне джерело [9, с. 34]”. Гуманізація мети професійної підготовки педагога передбачає орієнтацію на особистість майбутнього вчителя, його професійну компетентність, формування його духовної і професійної культури. Учена наголошує на необхідності створення в освітньому процесі умов для розвитку перцептивного, понятійно-гностичного, емпатійного, емоційно-оцінного і практичного компонентів гуманістичної спрямованості майбутніх фахівців. Одним із засобів формування гуманістичної спрямованості визначено використання в процесі роботи п'яти типів спеціальних ситуацій з гуманістичним підтекстом, у кожній з яких стрижневим є певний компонент [7].

Є.Барбіною в процесі впровадження педагогічної майстерності як навчальної дисципліни відпрацьовано технологію роботи зі студентами, що включає такі операції:

- діагностика спроможності студентів до реалізації певного рівня гуманістичної спрямованості;
- уточнення мети вибору чи створення навчальних ситуацій з гуманістичним підтекстом;
- аргументація необхідності організації і підтримки гуманних відносин у будь-яких життєвих ситуаціях і обставинах;
- оцінка з боку викладача, студентів групи, самооцінка діяльності;
- активізація потреби в подальшому професійному розвитку і саморозвитку, конкретизація перспектив і напрямів цього процесу [9, с. 38–39].

На думку О.Пехоти, гуманістичні процеси в суспільстві визначають модернізацію педагогічної освіти з позицій самоактуалізації особистості, творчості, свободи вибору, суб'єкт-суб'єктних відносин демократичного характеру, цілісності, управління механізмами власного розвитку [57]. „Даний підхід виводить на перше місце в системі навчання людину, її цінності, її особисту свободу і вміння прогнозувати і контролювати своє життя [57, с. 29]”, – зауважує вчена.

Отже, перебудові підлягають особистісні настанови майбутнього вчителя. Актуальності набуває розкриття механізмів самонавчання, самовиховання, самоосвіти і самореалізації з урахуванням індивідуальних особливостей студента.

А.Сущенко підкреслює, що сутність гуманізації педагогічної діяльності полягає „в активній самореалізації гуманістичного потенціалу вчителя, ствердженні цінності свого людського буття в інших людях, трансляції реальних гуманістичних почуттів (щирості, доброти, співпереживання та ін.) [73, с. 5]”. Таким чином, людина постає найвищою цінністю нарівні з іншою людиною, зі спільністю інших людей, з природою.

У дослідженнях Н.Бібік, А.Кудусової, Д.Пащенко, О.Савченко, Л.Хомич проаналізовано гуманістичні засади професійної підготовки та діяльності вчителів початкових класів.

Так, Д.Пащенко обґрунтовано та експериментально перевірено організаційно-педагогічні умови підвищення гуманістичної спрямованості професійної підготовки вчителів початкових класів, а саме:

- добір емоційно насичених інформаційних джерел для самостійної роботи студентів;
- дотримання кодексу національної свідомості;
- органічне поєднання громадянського виховання з національним;
- підготовка студентів до роботи з батьками;
- здійснення благодійницьких заходів [52, с. 33].

Г.Балл основними умовами формування гуманістичної спрямованості майбутнього вчителя початкових класів визначає такі:

- розкриття сутності педагогічного гуманізму;
- демократизм міжособистісних відносин;
- орієнтація навчального процесу на формування особистісних якостей студентів, організація процесу самовиховання і самоконтролю;
- використання в роботі зі студентами методів, за допомогою яких вони набудуть досвіду розв'язання педагогічних проблем [7].

Підсумовуючи результати досліджень Є.Барбіної, Н.Бібік, В.Заслуженюк, А.Кудусової, Д.Пащенко, О.Пехоти, В.Семиченко, А.Суценка, О.Савченко, Л.Хомич та інших окреслимо напрями гуманізації професійної підготовки майбутнього вчителя початкових класів:

- насичення змісту освіти навчальними матеріалами, що розкривають сутність гуманізму, уможливають формування гуманістичних ідеалів і переконань, особистісних цінностей студентів;
- використання в навчально-виховному процесі п'яти типів спеціальних ситуацій з гуманістичним підтекстом, у кожній з яких стрижневим є певний компонент (перцептивний, понятійно-гностичний, емпатійний, емоційно-оцінний, практичний);

- реалізація педагогічних технологій співробітництва і співтворчості суб'єктів навчального процесу, опора на гуманістичні принципи навчання і виховання у практичній діяльності;
- набуття в ході педагогічної практики досвіду гуманізації навчально-виховного процесу та міжособистісної взаємодії;
- активізація процесів самонавчання, самовиховання, самоосвіти і самореалізації з урахуванням індивідуальних особливостей студентів;
- розвиток у майбутніх учителів таких особистісних якостей, що відповідають характеру професійної діяльності.

Другою умовою підготовки майбутніх учителів до громадянського виховання молодших школярів ми визначаємо створення ціннісно-мотиваційного середовища, яке сприяє ефективності підготовки майбутніх учителів початкових класів до громадянського виховання школярів.

Аналіз досліджень аксіологічної проблематики доводить, що поняття „цінність” присутнє як у пізнавальних структурах суб'єкта, так і в будь-яких процесах соціального життя та культури суспільства, у світогляді особистості. Тому цей феномен, як складне комплексне утворення, необхідно врахувати у професійній підготовці майбутніх учителів.

Процес підготовки майбутнього вчителя початкової школи до громадянського виховання молодших школярів з психологічної точки зору є діяльністю. Діяльність людини визначається ціннісними орієнтирами, що використовуються під час постановки мети, визначенні програми дій, прийнятті рішень, оцінки навколишньої дійсності. Освіта як інститут соціалізації виконує функцію передачі культурних та інтелектуальних цінностей від одного покоління іншому. Проблема цінностей набуває особливої актуальності у зв'язку із змінами, що відбуваються в соціальній, економічній та духовній сферах нашого суспільства.

Аксіологічна проблематика сьогодні активно вивчається філософами, психологами, соціологами, педагогами. Так, у психолого-педагогічних дослідженнях (Б.Ананьєв, І.Бех, Г.Ващенко, А.Капська, Н.Кузьміна, О.Леонт'єв, О.Научитель, А.Петровський, А.Реан, Д.Узнадзе, М.Ярошевський та ін.)

ціннісні орієнтації трактуються як орієнтир та регулятор поведінки та життєдіяльності людини. У педагогічній психології цінності іноді ототожнюються з різними джерелами мотивації навчання.

Підґрунтям педагогічної аксіології є розуміння й утвердження цінності життя людини, виховання та навчання, педагогічної діяльності та освіти в цілому. Отже, педагогічні цінності – це ті особливості, які дозволяють не лише задовольняти потреби педагога, а й допомагають його соціальній та професійній активності, яка спрямована на досягнення гуманістичних цілей. Ціннісні орієнтації виступають однією з головних характеристик особистості, а їхній розвиток – основним завданням гуманістичної педагогіки.

На основі методологічних наукових праць та досліджень гуманістичної спрямованості Г.Балла, Є.Барбіної, І.Беха, С.Гончаренка, І.Зязюна, О.Савченко, М.Солдатенка, М.Стельмаховича, В.Струманського, А.Сущенко та інших визначено, що все в світі набуває значення, смислу і цінності лише в зіставленні з людиною, розміщується навколо неї як найвищої цінності.

М.Солдатенко, аналізуючи особливості пізнавальної діяльності майбутнього вчителя, звертає увагу на значущість для студентів сформованих цінностей. „Особистісно значущим для студентів стає оволодіння у процесі навчання фундаментальними цінностями пізнання, науки, культури, творчості, професії, розуміння ціннісності, системності не лише тих процесів, явищ та об'єктів, які вивчаються, а й власне навчально-пізнавальної діяльності, усвідомлення власної особи в цій діяльності [69, с. 25]”, – зауважує вчений.

Особистісні цінності у структурі мотивації за функціональним призначенням відносяться до найвагоміших джерел мотивації, що співвідносяться з життєдіяльністю людини. „Втілення особистісних цінностей у відповідних мотивах діяльності і є необхідною умовою самореалізації. Достатні умови співвідносяться з характеристик продуктивності й успішності самої діяльності, в першу чергу – професійної [73, с. 163]”, – слушно зауважує А.Сущенко.

На підґрунті досліджень, що здійснюються вченими, визначимо ціннісні пріоритети освітнього процесу, педагогічні умови та шляхи їх реалізації [209, с.

28]. Співставлення цінностей та педагогічних умов (за С.Савченко) представлено в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

Зіставлення цінностей та педагогічних умов

№ п/п	Цінності	Педагогічні умови	Шляхи реалізації педагогічних умов
1.	„Я – цінність”	Задоволення потреб суб’єкту навчального процесу у формуванні почуття гідності, що ґрунтується на розвитку власної індивідуальності та усвідомленні цінності своєї особистості	1. Пізнання власного „Я”, своїх індивідуальних характеристик 2. Розвиток потреби у визнанні 3. Усвідомлення себе у світі, вираження власного відношення до світу людей 4. Мотивація змінювати себе 5. Розвиток потреби актуалізувати свій особистісний потенціал
2.	„Інший – цінність”	Формування соціального орієнтування на точку зору іншої людини та її емоційний стан	1. Усвідомлення значимості іншої людини 2. Усвідомлення своєї причетності до вчинків інших людей 3. Взаєморозуміння в особистісній взаємодії
3.	„Знання (пізнання) – цінність”	Орієнтація на забезпечення максимального прояву в діяльності суб’єктів навчання позитивної мотивації на отримання знань	1. Залучення до соціально відпрацьованих форм активності 2. Озброєння способами позитивного змінення навколишнього світу 3. Довільність поведінки 4. Оволодіння цілепокладанням, прогнозуванням, оцінкою

За теорією діяльності (Л.Ельконін, О.Леонтьєв, Б.Ломов, С.Рубінштейн) мотив розглядається як визначальний компонент будь-якої діяльності.

Діяльність завжди співвідноситься з мотивом. Відповідаючи на запитання «що таке мотиви», розуміємо, що це те, заради чого відбувається діяльність. У свою чергу, діяльність – це сукупність дій, що викликаються мотивом. Мотив являє собою усвідомлювану причину, що лежить в основі вибору дій та вчинків особистості, викликає активність суб'єкта і визначає її спрямованість (мотивацію) [81, с. 264].

Теоретико-методологічний рівень розв'язання проблеми вивчення мотивації і мотивів особистості започатковано в працях Л.Виготського, Є.Ільїна, О.Леонтьєв, С.Рубінштейна та інших. Дослідження В.Заслуженюк, Н.Кузьміної, А.Реан, В.Семиченко, В.Якуніна та інших присвячені питанням мотивації навчальної діяльності. Окремі аспекти порушеної проблеми розкрито в працях Т.Левченко, Л.Подольак, І.Скоропада, З.Слепкань, В.Юрченка та інших.

„Незаперечний вплив на мотивацію студента, ставлення його до навчальної дисципліни, загалом до навчання, здійснює правильний вибір студентом спеціальності, ЗВО, переконання молодшої людини, атмосфера в академгрупі, стосунки „студент-викладач”, сподівання отримати знання, почуття відповідальності... [66, с. 99]”, – підкреслює І.Скоропад.

Оскільки в кожному виді діяльності можна виділити фактори, що спонукають людину до конкретних дій, детальніше зупинимося на мотиваційних ресурсах навчальної діяльності. Т.Левченко виокремлює такі мотиваційні ресурси навчальної діяльності:

- відмова від моделей навчання, що ігнорують особистісні характеристики суб'єкта навчання;
- гнучкість і варіативність компонентів навчального процесу, зумовлених природою мотиваційно-спонукальної сфери суб'єкта навчання;
- відповідність змістової складової навчального процесу мотиваційним орієнтаціям тих, хто навчається;
- мотиваційне забезпечення навчального процесу;
- пристосування навчальних дій до певного суб'єкта;

- організація режиму діяльності, адекватного мотиваційному підтексту навчання [45, с. 421].

Ученою визначено такі фактори, що негативно впливають на мотивацію навчальної діяльності: труднощі, пов'язані з непевністю навчальної ситуації; домінування репродуктивних видів діяльності; розбіжність між диспозиціями, способами й видами діяльності та їх конкретною реалізацією в навчальному процесі; розбіжність ідеальної моделі навчального надбання і змісту дидактичного матеріалу, компетентної структури навчальних дій і видів мотивації, когнітивних стилів [125, с. 425].

На думку Л.Подольак та В.Юрченко, розв'язати проблему забезпечення професійної мотивації стане можливим за таких умов: насичення змісту навчання інформацією, що має значення для особистісного зростання студента як професіонала; нарощування змісту і новизни навчального матеріалу; уможливлення виявлення студентами своїх творчих можливостей; творче ставлення викладачів до своїх предметів, їх компетентність і авторитет; з'ясування мотивів обрання вищого навчального закладу; стимулювання самоосвіти студентів, систематична діагностика реально діючих мотивів навчання у студентів, активізація пізнавального інтересу до майбутньої професії [58, с. 144].

Н.Житник визначає умови, що сприятимуть підвищенню мотивації навчальної діяльності студентів, а саме: усвідомлення студентами мети і завдань вивчення навчальної дисципліни та їхнього зв'язку з формуванням професійних компетенцій; оновлення змісту навчального матеріалу, насичення його цікавими прикладами; вибір оптимальних форм, методів і засобів спільної навчальної діяльності викладача і студентів; доцільне використання інноваційних підходів до організації аудиторних занять; впровадження демократичного стилю спілкування суб'єктів навчального процесу; створення під час занять позитивного емоційного напруження з метою активізації діяльності [23, с. 187].

Погоджуємося з думкою Т.Левченко з приводу того, що у формуванні мотивації навчальної діяльності принципово важливим і реально

діагностуючим є виявлення рівня вихідної мотивації і розробка тактики її збереження [45, с. 425].

На різних етапах навчання мотиви можуть бути різними, а саме: надбання узагальнених дій, саморегуляція, самостійний пошук цілей, знань, орієнтирів, алгоритмів, орієнтації на процес, результат, успіх, запобігання помилок, труднощів, невдач. Мотивація спрямовує, регулює, активізує діяльність, підвищує творчу активність, інтелектуальні можливості суб'єкта навчання.

Розрізняються внутрішні (суспільна значущість навчання, значення навчальної діяльності з оволодіння майбутньою професією, потреба в нових знаннях) та зовнішні (матеріальне заохочення, особисті інтереси, значення спілкування та престижу серед однолітків) мотиви навчальної діяльності студентів [45, с. 66].

„Професійна діяльність повинна набувати життєвого сенсу. Це відбувається тоді, коли людина відображає, втілює в собі цінності професійної діяльності [58, с. 142]”, – підкреслюють Л.Подольак та В.Юрченко. Лише в цьому випадку людина зможе одержати задоволення від діяльності. Тому обов'язковим і необхідним вважаємо осмислення майбутніми вчителями свого ціннісного життєвого простору та усвідомлення його зв'язку з обраною професією.

Отже, процес навчання для майбутніх учителів повинен мати особистісний життєвий сенс, що виявляється у творчій пізнавальній активності на професійне самоствердження та розвиток потенційних можливостей.

Важливим виявляється завдання формування професійних мотивів навчання студентів. Лише за умови правильного вибору студентом навчальної спеціальності та особистісного залучення в процес власної професійної підготовки стане можливим змінити настанови, поведінку й особистість студента, що слід врахувати під час розробки моделі формування готовності майбутнього вчителя початкових класів до громадянського виховання молодших школярів.

Реалізація третьої умови – вивчення студентами навчальних дисциплін «Методика громадянської та історичної освітньої галузі», «Теорія та методика

виховання», метою якого є набуття майбутніми вчителями професійних компетенцій з питань громадянського виховання молодших школярів. Визначені курси мають забезпечити теоретичну і практичну готовність майбутніх учителів до громадянського виховання молодших школярів.

На підґрунті аналізу досліджень І.Зязюна, О.Овчарука, О.Пометун, М.Чепіль, О.Савченко, Н.Дудник, О.Сухомлинської та інших учених встановлено, що компетентнісний підхід є домінуючим у сучасній системі освіти.

І.Зязюн підкреслює, «що такий вид змісту освіти не зводиться до орієнтації лише на знання, а пропонує цілісний досвід вирішення життєвих проблем, виконання ключових функцій, що належать до багатьох сфер культури і виконання багатьох соціальних ролей» [26, с. 328].

Отже, визначення мети і завдань змістового модуля має відбуватися з позицій компетентнісного підходу. Це є важливим з огляду на зміну поглядів на кінцеві результати освітнього процесу. Наявні компетенції є показниками ефективності функціонування освітньої системи [32].

Достатньо активно розробляється проблема педагогічної компетентності як сукупності якостей, що визначають ефективність професійної діяльності. Досліджуються такі напрямки формування компетентності вчителя: професійна, педагогічна, психологічна, соціально-перцептивна, загальнокультурна, комунікативна, життєва, етична, громадянська та інноваційна компетентність.

О.Онаць визначає «професійну компетентність молодого вчителя, як інтегральне утворення, що репрезентоване системою теоретичних знань, практичних умінь, соціально значущих і професійно важливих якостей особистості, сформованої мотиваційно-ціннісної сфери та набутого досвіду, діалектичний взаємозв'язок яких забезпечує результативність його професійної педагогічної діяльності» [32]. Ученою виокремлено структуру професійної компетентності молодого вчителя, що являє собою систему взаємопов'язаних компонентів: когнітивного (змістового), процесуально-операційного, особистісно-рефлексивного.

Для нашої роботи важливими є висновки, викладені в роботі І.Сопівник. Автор розглядає громадянську компетентність майбутніх учителів предметів гуманітарного циклу як складне інтегроване утворення в цілісній структурі особистості фахівця, складову його професійної культури та професійної компетентності. І.Сопівник підкреслює, що «громадянська компетентність – є результатом оволодіння педагогічною професією; загальною категорією, що уособлює розвиток громадянськості як особистісної якості, яка визначає громадянську й життєву позицію, соціальну зрілість і суспільно корисну діяльність особистості та готовність до ефективного розв’язання завдань громадянської освіти у процесі професійної діяльності на основі сформованих знань, умінь, навичок, ціннісних орієнтацій, професійно важливих якостей та здібностей» [70].

„Потрібні певні особистісні якості, адже сам педагог є інструментом впливу на учня. Цей інструмент – його душа – має бути чутливим до іншої людини, гуманним у своїх помислах [168, с. 13]”, – підкреслюють І.Зязюн, Л.Крамущенко, І.Кривонос та ін.

Л.Подольак та В.Юрченко «фахову компетентність визначають як наслідок професійного зростання особистості майбутнього фахівця та розвитку його професійних здібностей, що характеризується:

- ґрунтовними знаннями із загальноосвітніх і фахових дисциплін;
- володінням уміннями і професійною технологією (технікою);
- здатністю мобілізувати в професійній діяльності знання і вміння використовувати узагальнені засоби виконання дій при вирішенні професійних завдань» [58, с. 92].

І.Зязюн акцентує увагу на тому, що формою існування компетентності є деяка діяльність, яка „відрізняється високим рівнем її ціннісно-сміслового прийняття, виступає для індивіда провідним засобом реалізації [26, с. 332]”. Висловлена думка вченого підтверджує наші припущення про взаємозв’язок і взаємозалежність визначених нами педагогічних умов, за яких підвищиться ефективність підготовки майбутнього вчителя до громадянського виховання учнів початкової школи.

Отже, професійну компетентність майбутніх учителів у контексті окресленої проблеми розглядаємо як здатність до здійснення процесу громадянського виховання на основі наявних знань, умінь, навичок, установок, емоційного ставлення у відповідності з суспільними вимогами та цінностями.

Таким чином, очікуваним результатом змістового модуля з досліджуваної проблеми є сукупність професійних компетенцій, необхідних для ефективного виконання професійної діяльності, пов'язаної з громадянським вихованням.

Обґрунтовані наукові засади, трансформовані у взаємопов'язані і взаємообумовлені педагогічні умови є базою для визначення змісту, характеру та форм організації процесу підготовки майбутнього вчителя до громадянського виховання учнів початкових класів. На підставі визначених і обґрунтованих вище педагогічних умов пропонуємо узагальнити модель формування готовності майбутнього вчителя початкових класів до громадянського виховання молодших школярів

2.3. Модель формування готовності майбутнього вчителя початкових класів до громадянського виховання молодших школярів

Аналіз стану досліджуваної проблеми в теоретичному та практичному аспектах спонукав нас до пошуку шляхів підвищення ефективності підготовки майбутніх учителів до громадянського виховання учнів початкової школи. Тому метою цього етапу роботи стало узагальнення моделі підготовки майбутнього вчителя початкових класів до громадянського виховання школярів.

Моделювання як перспективний метод наукового пошуку ґрунтується на побудові системи, що дає адекватне відображення предмета дослідження. Цей метод дозволяє одержати нову цілісну інформацію про сам предмет дослідження, уможливорює виділення в ньому цілісних систем і вивчення їх функціонування як єдиного цілого. На рис.2.1 представлено модель формування готовності майбутніх учителів початкових класів до громадянського виховання молодших школярів розроблена науковцем І.В.Щербаком. Зупинимось на аналізі та обґрунтуванні складових даної моделі і візьмемо її за основу в нашому дослідженні [79].

Побудова та забезпечення функціонування моделі підготовки майбутніх учителів початкових класів до громадянського виховання молодших школярів передбачає врахування сучасних тенденцій реформування системи вищої освіти України, а саме: суттєву зміну вимог до організації процесу професійної підготовки майбутніх педагогів до виховної діяльності, організацію освітнього процесу з позицій особистісного, діяльнісного і компетентнісного підходів.

Охарактеризуємо принципи побудови моделі підготовки майбутнього вчителя початкових класів до громадянського виховання молодших школярів:

1. Принцип гуманізації спрямовує освітній процес на пріоритетний розвиток загальнокультурних і загальнолюдських якостей майбутніх учителів.

2. Дотримання принципу персоналізації створює умови партнерства для особистісного спілкування викладачів та студентів.

3. Принцип індивідуалізації освітнього процесу передбачає таку організацію системи педагогічної взаємодії між викладачами та студентами, що ґрунтується на врахуванні індивідуальних особливостей, духовного світу, нахилів та інтересів майбутніх учителів, сприяє розвитку їхніх пізнавальних інтересів. Принцип диференціації визначено як спосіб реалізації індивідуалізації освітнього процесу в умовах студентської групи.

4. Принцип діалогізації аудиторної й позааудиторної діяльності передбачає обговорення різних поглядів, спільного пошуку істини у формі дискусії чи діалогу.

5. Принцип інтенсифікації полягає у включенні в освітній процес новітніх педагогічних технологій, інноваційних методів та активних засобів, що забезпечують постійне покращення якості підготовки майбутніх учителів.

6. Дотримання принципу оптимізації уможливорює досягнення поставленої мети, завдань, виявляється у створенні навчального середовища сприятливого для набуття знань, умінь та навичок, задля здійснення громадянського виховання учнів.

Розглянемо функції моделі підготовки майбутнього вчителя початкових класів до громадянського виховання молодших школярів.

1. Діагностична функція: діагностика інтересів, нахилів, здібностей та інших індивідуальних особливостей;

- діагностика успішності оволодіння студентами навчальною інформацією;
- діагностика готовності майбутніх учителів до громадянського виховання учнів.

2. Виховна:

- проведення заходів, спрямованих на формування громадянської зрілості студентів, формування певних особистісних якостей;
- вплив на соціальний статус окремих членів студентської групи;
- організація адекватних міжособистісних взаємин.

3. Ціннісно-мотиваційна функція включає:

- спрямованість освітньої роботи на формування в студентів цінностей демократичного суспільства;
- закладання основ майбутньої гуманістичної педагогічної діяльності;
- формування мотивації до здійснення громадянського виховання учнів.

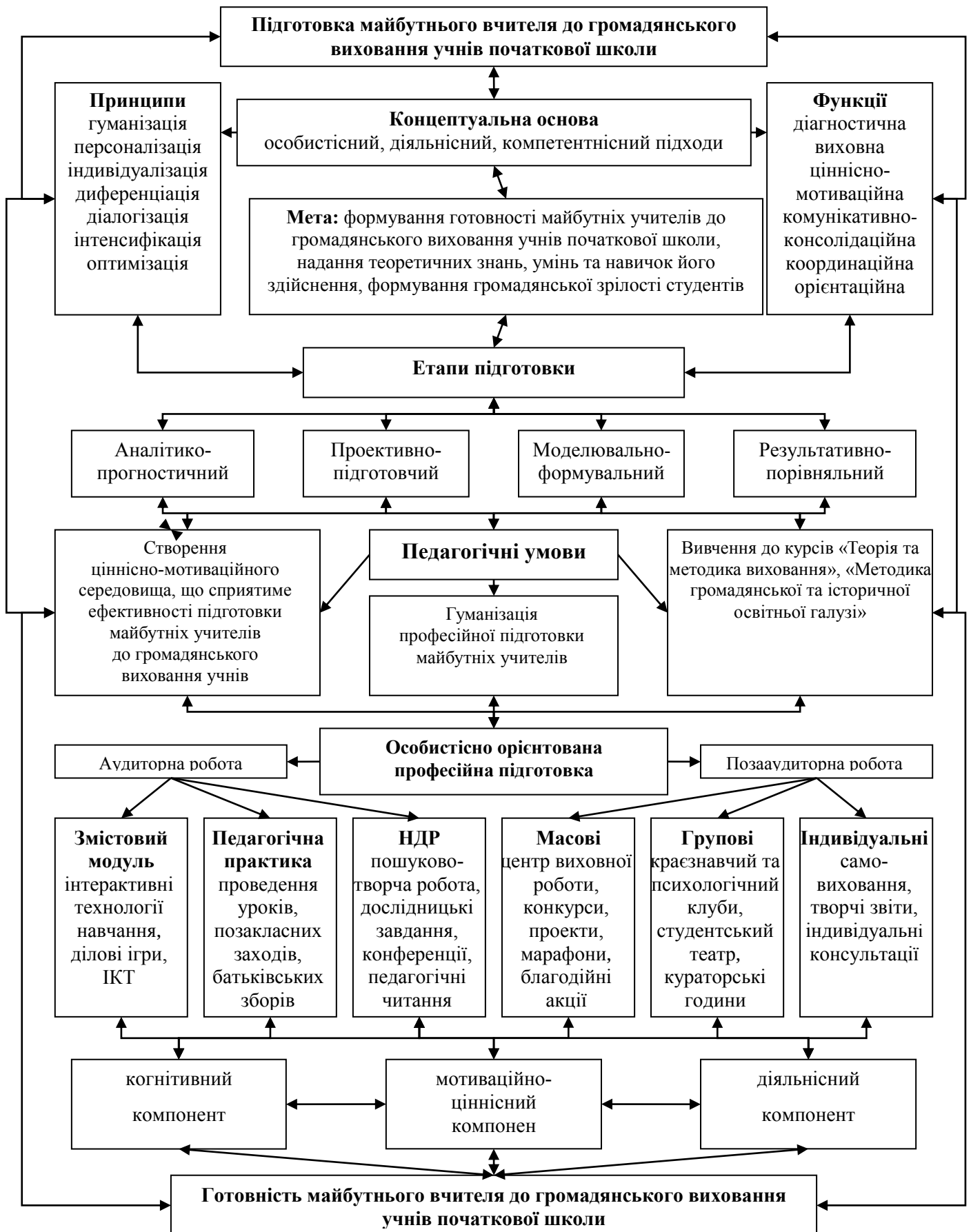

Рис. 2.1. Модель формування готовності майбутнього вчителя початкової школи до громадянського виховання школярів (за І. Щербаком)

4. Комунікативно-консолідаційна функція передбачає:

- організацію належної педагогічної взаємодії вчителя та учнів в освітньому процесу на засадах кооперації та рівноправної співпраці й співтворчості;
- організація середовища, що сприятиме формуванню комунікативної компетентності майбутніх учителів.

5. Організаційно-координаційна функція передбачає:

- організацію та регуляцію взаємоузгодженості діяльності суб'єктів освітнього процесу.

Мета: формування готовності майбутніх учителів початкової школи до громадянського виховання молодших школярів, надання теоретичних знань, умінь та навичок його здійснення, формування громадянської зрілості студентів.

Виходячи з мети, принципів, функцій, педагогічних умов, які були визначені для формування готовності студентів нами було обґрунтовано етапи підготовки майбутніх учителів до громадянського виховання учнів початкової школи. Ми опиралися на етапи представлені в дослідженні І. Щербака. Так пропонуємо розкрити етапи та їх сутність. Етапи підготовки майбутніх вчителів початкової школи до громадянського виховання школярів:

- 1)аналітико-прогностичний етап,
- 2)проективно-підготовчий етап,
- 3)моделювально-формувальний етап,
- 4)результативно-порівняльний етап.

Охарактеризуємо їх.

І етап – аналітико-прогностичний – спрямований на вивчення фактичного стану готовності майбутніх учителів до громадянського виховання учнів, аналіз потенційних можливостей та прогнозування результатів роботи. Стадіями аналітико-прогностичного етапу визначено такі:

- 1.1. Ознайомлення та вивчення навчальної групи (діагностика інтересів, нахилів, здібностей та інших індивідуальних особливостей; з'ясування мотиваційних аспектів навчання у вищому навчальному закладі).

1.2. Визначення стану готовності майбутніх учителів до громадянського виховання учнів.

1.3. Аналіз потенційних можливостей студентів. Планування групової та індивідуальної виховної роботи.

1.4. Прогнозування здійснення процесу підготовки майбутніх учителів початкової школи до громадянського виховання молодших школярів.

II етап – проєктивно-підготовчий – орієнтований на проєктування та планування організаційних заходів щодо підготовки майбутніх учителів до громадянського виховання учнів. Стадіями проєктивно-підготовчого етапу визначено:

2.1. Проєктування та створення ціннісно-мотиваційного середовища, що уможливорює простір для самовизначення, саморозвитку й самовдосконалення студентів. Так, напрямками виховної роботи кафедри педагогіки, психології та соціальної роботи визначено такі: патріотичне виховання (розвиток патріотичних почуттів), правове виховання (формування правової культури), моральне виховання (прищеплення й розвиток моральних почуттів, переконань), художньо-естетичне виховання (формування естетичних поглядів, смаків), трудове виховання (формування творчої, працелюбної особистості), фізичне виховання (формування здорового способу життя), екологічне виховання (формування екологічної культури особистості).

Організаційними формами цієї роботи визначено такі: бесіди; диспути, на яких планується обговорювати прочитані книги, переглянуті вистави та телепередачі з проблем формування громадянськості особистості; зустрічі з людьми, які є взірцем моральної краси та вірності ідеалам свого народу. Передбачається проведення заходів морально-правового спрямування з метою формування в майбутніх учителів правосвідомості й громадянської відповідальності за свої дії та вчинки.

2.2. Планування діяльності студентського гуртка, що надасть можливість створення ціннісно-мотиваційного освітнього простору. На факультеті педагогіки, психології та соціальної роботи при кафедрі педагогіки та методики початкової освіти функціонує клуб «Педагог». В даному клубі частково

розглядаються питання пов'язані з проблемою підготовки майбутніх вчителів початкової школи до громадянського виховання молодших школярів.

В рамках нашої теми виокремили завдання студентського клубу «Педагог»: розвиток та зміцнення інтересу студентів до краєзнавчої діяльності; формування громадянськості майбутніх учителів; формування мотивації до використання краєзнавчих знань в професійній діяльності засобами музейної педагогіки; розвиток громадсько-суспільної активності студентів через знайомство з розмаїттям культурної спадщини регіону, історичними фактами, музично-ігровою творчістю, декоративно-прикладним мистецтвом; вивчення досягнень земляків у різних галузях життя; активізація пізнавальної діяльності студентів; формування національної гордості за свій край, сприяння конкретним проявам життєвих позицій та ідеалів.

В рамках напряму громадянського виховання пропонуємо таке планування роботи клубу «Педагог» на 2021-2022 навчальний рік та подаємо його в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

План роботи студентського клубу «Педагог» на 2021–2022 н.р.

№ п/п	Захід	Термін	Результат
1.	Організаційні збори. Порядок денний: 1. Обговорення плану роботи клубу «Педагог». 2. Уточнення складу членів клубу «Педагог».	вересень	План роботи гуртка
2.	Відвідування Обласного краєзнавчого музею. Музейне заняття „Мій рідний край – моя історія жива”	жовтень	Ведення записів
3.	Укладання угоди з музеєм про співробітництво з питань науково-методичної та організаційно-просвітницької діяльності	листопад	Угода
4.	Відвідування експозиції краєзнавчого музею	листопад	
5.	Складання та захист проектів, присвячених святкуванню дня Святого Миколая на Буковині	Грудень	Захист проектів

6.	Підготовка мультимедійного проекту краєзнавчого конкурсу „Моя маленька Батьківщина”	лютий-квітень	Презентація проекту
7.	Дослідницька діяльність із проблеми „Розвиток освіти на Буковині”	Протягом року	Матеріали на паперових та електронних носіях
8.	Дослідницька діяльність із проблеми застосування музейної педагогіки в роботі з молодшими школярами	Протягом року	Матеріали на паперових та електронних носіях

2.3. Обрання форм і методів організації аудиторної та позааудиторної роботи зі студентами, що відповідають поставленій меті та завданням, з урахуванням інтересів, нахилів і здібностей студентів. На підставі досліджень В.Матросова, І.Трайньова визначимо складові підвищення ефективності підготовки майбутніх учителів початкової школи до громадянського виховання школярів:

- наявність конкретних цілей для кожного етапу освітнього процесу;
- збереження позитивної пізнавальної мотивації групи студентів протягом навчального року;
- своєчасна розробка теоретичної і практичної бази до початку наступного етапу навчання;
- постійна робота з морально-психологічної підготовки студентів до навчальної і практичної діяльності у вищому навчальному закладі та інших підрозділах;
- визначення головною метою освітнього процесу всебічного гармонійного розвитку особистості майбутнього вчителя.

2.4. Проектування діяльності науково-дослідної роботи студентів (НДРС) на кафедрі педагогіки та методики початкової освіти. До плану науково-дослідної роботи студентів варто вносити такі заходи громадянсько-виховної спрямованості, як конкурс студентських творчих робіт, участь в різноманітних проектах рівня кафедри, факультет, університет та місто, тощо

2.5. Проектування аудиторної роботи.

2.6. Розробка плану проведення кураторських годин.

Орієнтовну тематику кураторських годин для студентів III курсу представлено в додатку В.

III етап – моделювально-формувальний – сприятиме перетворенню об'єктів на результат. Даний етап повинен відповідати меті, а саме – розкриття процесу формування готовності майбутніх учителів початкової школи до громадянського виховання молодших школярів. На моделювально-формувальному етапі безпосередньо відбувається формування особистості майбутнього вчителя в процесі аудиторної й позааудиторної роботи, впровадження відповідного змістового модуля з використанням інтерактивних методів та інноваційних технологій роботи зі студентами, впровадження проектів громадської спрямованості в діяльність навчального закладу, організація процесу професійного самовиховання, організація педагогічної практики студентів.

Педагогічна практика як вагома складова підготовки майбутніх учителів початкової школи до громадянського виховання молодших школярів на моделювально-формувальному етапі спрямована на формування готовності здійснювати цей напрям виховної роботи.

Формою узагальнення й систематизації психолого-педагогічних знань є написання контрольних робіт, рефератів, проведення студентської науково-практичної конференції. Етап включає проведення заходів, спрямованих на формування громадянської зрілості студентів, формування певних особистісних якостей; вплив на соціальний статус окремих членів студентської групи; організація адекватних міжособистісних взаємин.

Отже, розроблене організаційно-педагогічне забезпечення процесу підготовки майбутніх учителів початкової школи до громадянського виховання школярів уможливить формування готовності студентів до здійснення окресленого напрямку виховної роботи.

Висновки до другого розділу

Підготовку майбутнього вчителя початкових класів до громадянського виховання учнів молодших школярів трактуємо як усвідомлений особистісно-значущий та внутрішньо сприйнятий процес формування готовності студентів здійснювати громадянське виховання молодших школярів.

Педагогічними умовами підготовки студентів до громадянського виховання учнів початкової школи є такі: створення ціннісно-мотиваційного середовища, що сприятиме ефективності підготовки майбутніх учителів початкових класів до громадянського виховання молодших школярів; гуманізація професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів; введення до курсу „Методика виховної роботи” змістового модуля, метою якого є набуття майбутніми вчителями професійних компетенцій з питань громадянського виховання молодших школярів.

Висновки та засади теоретичних досліджень проблеми підготовки майбутніх учителів до професійної діяльності дали можливість визначити структурні компоненти готовності майбутніх учителів до громадянського виховання учнів початкової школи, що знаходяться у взаємозв'язку та взаємозалежності: когнітивний компонент, мотиваційно-ціннісний компонент, діяльнісний компонент. Також визначено рівні готовності майбутніх учителів до громадянського виховання учнів початкової школи: початковий, середній, достатній та високий. Узагальнено модель формування готовності майбутніх учителів початкових класів до громадянського виховання молодших школярів, яка побудована з дотриманням таких принципів, як гуманізація, персоналізація, індивідуалізація, диференціація, діалогізація, інтенсифікація, оптимізація. Функціями моделі формування готовності майбутнього вчителя початкових класів до громадянського виховання школярів визначено такі: діагностична, виховна, ціннісно-мотиваційна, комунікативно-консолідаційна, організаційно-координаційна, орієнтаційна. Виходячи з мети, принципів, функцій, педагогічних умов формування готовності студентів до громадянського виховання учнів було визначено етапи підготовки майбутніх учителів до громадянського виховання учнів початкової школи.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У магістерській роботі досліджено проблему підготовки майбутнього вчителя початкових класів до громадянського виховання молодших школярів; теоретично обґрунтовано педагогічні умови та модель формування готовності майбутнього вчителя початкових класів до громадянського виховання школярів. Проведене дослідження сприяло обґрунтуванню таких висновків:

Теоретичний аналіз науково-педагогічної літератури з проблеми дослідження дозволяє констатувати, що громадянське виховання особистості молодшого школяра здійснюється через системну організацію навчальної, виховної, соціальної та суспільно корисної діяльності, яка спрямована на дотримання належних правил та обов'язків громадянина. Поняття громадянськості розуміємо як фундаментальну духовно-моральну якість, світоглядно-психологічну характеристику особистості, яка базується на культурологічних засадах. З'ясовано, що відповідно до вікових та індивідуальних особливостей молодших школярів громадянське виховання у сучасній початковій школі здійснюється на засадах особистісно-орієнтованого, системного й компетентнісного підходів. Формування громадянських якостей особистості молодшого школяра відбувається в процесі розвитку класного колективу. Тому, доведено, що виховати громадянина спроможний тільки той вчитель, у якого сформована громадянськість як інтегративна якість. Тобто, громадянська зрілість передбачає соціальну активності майбутнього вчителя, відповідний рівень громадянської самосвідомості, правової культури, світогляду та патріотизму.

Вивчення сучасного стану досліджуваної проблеми засвідчило, що система підготовки майбутнього вчителя початкових класів до громадянського виховання молодших школярів недостатньо сформована, не завжди комплексно розв'язуються її завдання, а це в свою чергу не відповідає потребам та викликам сучасного суспільства й тенденціям модернізації освіти України.

На основі аналізу науково-методичної літератури розкрито сутність основних понять дослідження. Підготовка майбутніх учителів початкових

класів до громадянського виховання молодших школярів визначена як усвідомлений особистісно значущий та внутрішньо сприйнятий процес формування готовності студентів здійснювати громадянське виховання учнів початкової школи. Готовність майбутнього вчителя початкових класів до громадянського виховання школярів розуміємо як стан сформованості фахової педагогічної компетентності здійснювати громадянське виховання молодших школярів. В рамках дослідження визначені такі структурні компоненти та критерії сформованості готовності: когнітивний (даний компонент сформованості включає такі критерії: нормативно-правовий, спеціально-теоретичний, спеціально-технологічний), мотиваційно-ціннісний (даний компонент сформованості передбачає такі критерії: особистісно-ціннісний, почуттєво-емоційний, мотиваційно-орієнтаційний) та діяльнісний компонент (передбачає такі критерії сформованості: практико-перетворювальний, діяльнісно-виховний, оцінювально-регулятивний). Обґрунтовано такі рівні готовності майбутнього вчителя початкових класів до громадянського виховання молодших школярів: початковий, середній, достатній, високий.

Організація процесу підготовки майбутнього вчителя до громадянського виховання молодших школярів спрямовується на формування готовності здійснювати окреслений напрям виховної роботи. Напрямами підготовки майбутніх учителів початкових класів до громадянського виховання молодших школярів визначаємо такі: формування особистості майбутнього вчителя в процесі аудиторної і позааудиторної роботи, впровадження відповідного змістового модуля з використанням інтерактивних методів та інноваційних технологій роботи зі студентами, впровадження проєктів громадської спрямованості в діяльність навчального закладу, організація процесу професійного самовиховання, керування педагогічною практикою студентів.

Доведено, що ефективність підготовки майбутнього вчителя до здійснення громадянського виховання учнів початкової школи залежить від створення визначених педагогічних умов: гуманізація професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів; створення належного ціннісно-мотиваційного середовища, яке сприятиме ефективності підготовки

майбутніх учителів початкових класів до громадянського виховання школярів; вивчення студентами навчальних дисциплін «Методика громадянської та історичної освітньої галузі» та «Теорія та методика виховання», мета яких полягає в набутті майбутніми вчителями початкових класів професійних компетентностей із питань громадянського виховання молодших школярів.

Реалізацію педагогічних умов дослідження дозволила узагальнити модель формування готовності майбутніх учителів початкових класів до громадянського виховання молодших школярів, яка побудована з дотриманням принципів гуманізації, оптимізації, персоналізації, діалогізації, індивідуалізації, інтенсифікації, диференціації. Функціями моделі формування готовності майбутнього вчителя початкових класів до громадянського виховання молодших школярів визначено: організаційно-координаційну, виховну, орієнтаційну, діагностичну, комунікативно-консолідаційну, ціннісно-мотиваційну.. Враховуючи мету, функції, принципи, педагогічні умови формування готовності студентів до такої діяльності в рамках дослідження визначено наступні етапи підготовки, а саме: аналітико-прогностичний, проєктивно-підготовчий і моделювально-формувальний.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів розв'язання проблеми підготовки майбутнього вчителя початкових класів до громадянського виховання молодших школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адольф В. А. (1998) Формирование профессиональной компетентности будущего учителя. *Педагогіка. № 1*. С. 72–75.
2. Алексюк А. М. (1998) *Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія : [підруч.]* К. : Либідь, 560 с.
3. Андрущенко В. П. (2011) Основні тенденції розвитку вищої освіти України на рубежі століть (Спроба прогностичного аналізу). *Вища освіта України. № 1*. С. 11–17.
4. Артюшина М. В. (2017) *Психолого-педагогічні аспекти реалізації сучасних методів навчання у вищій школі : [навч. посіб.]*. / За ред. Артюшиної М. В., Котикової О. М., Романової Г. М. К. : КНЕУ, 528с.
5. Ахметжанова Г. Р. (2003) *Подготовка студентов педвуза к осуществлению гражданского воспитания. Монографія*. Казань, 186 с.
6. Байбара Т. М. (1998) *Методика навчання природознавства в початкових класах : [навч. посіб.]*. К. : Веселка, 333 с.
7. Балл Г. О. (1994) Гуманістичні засади педагогічної діяльності. *Педагогіка та психологія. № 2*. С. 3–11.
8. Баранков О. Г. (2019) *Воспитание гражданской активности учащихся в разновозрастных группах по месту жительства*. К.: Пед. ин-т им. М. П. Драгоманова, 227 с.
9. Барбіна Є. С. (2008) Гуманізація педагогічної освіти у світлі людиноутворюючої функції. *Науковий вісник Миколаївського державного університету : Збірник наукових праць. Вип. 20 : Педагогічні науки. Том 1* / За заг. ред. В. Д. Будака, О. М. Пехоти. Миколаїв : МДУ, С. 34–42.
10. Бех І. (2006) *Виховання особистості : Сходження до духовності : [наук. видання]*. К. : Либідь, 272 с.
11. Бех І. Д. (2005) Почуття громадянськості у вчинковому вираженні. *Формування громадянської компетентності учнівської молоді : Відкриття європ. року громадян. освіти: наук.-практ. конф., 8-9 лют. 2005 р. : тези доп.* Х. С. 8–18.

12. Біда О. (2005) Удосконалення системи підготовки майбутніх учителів – проблема сьогодення. *Вісн. Львівського ун-ту. Сер. пед. Вип. 19, Ч. 1.* С.247–252. [Електронна версія] Режим доступу : http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:http://www.franko.lviv.ua/Pedagogika/visnyk/19_1/32_bida.pdf
13. Боришевський М. Й. (2000) *Національна самосвідомість у громадянському становленні особистості*. К.: АПН України, Ін-т психології ім.Г. С. Костюка, 63 с.
14. Вербицька П. В. (2000) Організаційно-педагогічні засади громадянської освіти старшокласників. *Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук*. К. 19 с.
15. *Виховання громадянина : Психолого-педагогічний і народознавчий аспект : [навч.-метод. посіб.]* / П. Р. Ігнатенко, В. Л. Поплужний, Н. І. Косарева, Л. В. Крицька. К. : ІЗМН, 1997. 252 с.
16. Волик Л. В. (2005) Підготовка майбутніх учителів початкової школи до полікультурного виховання учнів : *автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук*. К. 20 с.
17. Гончаренко С. У., Мальований Ю. І. (2001) Гуманізація і гуманітаризація освіти / С. У. Гончаренко. *Шлях освіти. № 2.* С. 2–7; *№ 3.* С. 28.
18. Григоренко Л. В. (1991) *Формирование готовности студентов педвуза к профессиональной деятельности в процессе самостоятельной работы*. Монография. Кривой Рог, 162 с.
19. Дерев'янка Н. (2012) *Теоретичні засади формування громадянської культури школярів*. Івано-Франківськ : Плай, 199 с.
20. *Державна національна програма “Освіта” / Україна ХХІ століття* /. К.: Райдуга, 1999. – 61 с.
21. Державна програма “Вчитель”. (2004) *Нормативно-правове забезпечення освіти. У 4 ч. Х.* : Видав. гр. «Основа», Ч. 2. С. 3–34.
22. *Державний стандарт початкової загальної освіти [Електронна версія]* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text>

23. Житник Н. В. (2008) Шляхи формування у студентів позитивної мотивації до навчальної діяльності. *Науковий вісник Миколаївського державного університету: Збірник наукових праць. Вип. 20 : Педагогічні науки. Том 1* / За заг. ред. В. Д. Будака, О. М. Пехоти. Миколаїв : МДУ, С. 182–190.
24. Завалевський Ю. І. (2003) Формування громадянської спрямованості старшокласників у виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів : *Автореферат на здобут.ступ. канд. пед. наук*. К. 199 с.
25. Закон України „Про освіту” від 23 трав. 2003 р. № 1060-XII. *Основні чинні кодекси і закони України* / Уклад. Ю. П. Єлісєв К. : Махаон, 2003. С.533-542.
26. Зязюн І. А. (2008) *Філософія педагогічної дії : [монографія]*. Черкаси : Вид. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 608 с.
27. Казакова Н. В. (2005) *Організаційно-методичні засади педагогічної практики майбутніх учителів початкової школи в умовах ступеневої підготовки : автореф. Монографія*. К., 122 с.
28. Казанжи І. В. (2002) *Підготовка майбутніх учителів початкових класів до позаурочної виховної роботи. Навч.посібник*. Миколаїв, 236 с.
29. Калініченко А. І. (2002) *Педагогічні умови організації самовиховання студентської молоді. Навч.посібник*. Тернопіль, 16 с.
30. Кацова Л. І. (2005) Формування професійного інтересу у майбутніх учителів у процесі педагогічної практики : *автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук*. Харків, 19 с.
31. Кендзьор П. І. (2004) *Інноваційні форми організації громадянського виховання старшокласників у позакласній роботі. Монографія*. К. 270 с.
32. *Конвенція ООН про права дитини*. (1999) К.: ТМ Прінт Ікс Прес, 32 с.
33. Кондрашова Л. В. (2000) Реформування педагогічної підготовки студентів. *Рідна школа. № 9*. С. 14–16.
34. *Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28черв. 1996 р.* К. : Преса України, 1997. 79 с.

35. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності. Наук. творч. колектив : О. В. Сухомлинська (наук. кер.) та ін. *Шлях освіти. 2000. № 3. С. 7–13.*
36. Концепція громадянської освіти в Україні : Проект / Кол. авт. : І. В. Жадан, Т. В. Клищенко, Л. М. Мисик та ін. *Історія в шк. України. 2001. № 1. С. 10–18.*
37. Концепція національного виховання : Схвалена Всеукр. пед. радою працівників освіти, 30 черв. 1994 р. *Освіта. 1994. № 71-72. С. 5-6, 11-12.*
38. Концепція позакласної виховної роботи загальноосвітньої школи : Проект / Наук. колектив: С. У. Гончаренко, В. Ф. Новосельський, В. М. Оржеховська та ін. *Рад. шк. 1991. № 6. С. 48–55.*
39. Концепція сучасного українського виховання : Проект / Львів. облас. орг. Всеукр. пед. т-ва ім. Г. Ващенка. *Освіта. 1996. № 50. С. 4-5.*
40. Корінна Л. В. (2004) *Формування громадянських цінностей старшокласників у загальноосвітніх навчальних закладах : монографія.* Житомир, 226с.
41. Костів В. (1999) Сучасні аспекти виховання в національній школі / В. Костів. *Шлях освіти. № 3. С. 2–8.*
42. Кошолуп О. Ф. (2005) *Громадянське виховання старшокласників у процесі історико-краєзнавчої діяльності : монографія.* Вінниця, 189 с.
43. Кучерявий О. Г. (2002) Теоретичні і методичні основи організації професійного самовиховання майбутніх вихователів дошкільних закладів і вчителів початкових класів: *автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук.* К. 37 с.
44. Лавриненко С. О. (2005) Підготовка майбутніх учителів початкових класів до національного виховання учнів засобами мистецтва: *автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук.* Кіровоград, 20 с.
45. Левченко Т. І. (2002) *Розвиток освіти та особистості в різних педагогічних системах : [монографія].* Вінниця : Вид-во „Нова Книга”, 512с.
46. Леонтьев А. Н. (1999) *Деятельность. Сознание. Личность.* [2-е изд.]. М.: Педагогика, 382 с.

47. Манчуленко Л. В. (2006) Формування творчого стилю діяльності майбутніх педагогів у процесі педагогічної практики : *автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук*. Тернопіль, 20 с.
48. Мироненко Т. П. (2001) Формування громадянської зрілості в майбутніх учителів : *автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук*. Одеса, 19с.
49. Момотюк Л. Б. (2007) Громадянське виховання молодших школярів: методичні рекомендації. Луганськ, 120 с.
50. Мороз О. Г. (2002) Особистість майбутнього педагога (Управління підготовкою вчителя: психолого-педагогічний аспект). *Вища школа України. № 3. С. 50-54.*
51. Паршук С. М. (2006) Підготовка майбутніх учителів початкової школи до національного виховання учнів: *автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук*. Одеса. 21 с.
52. Пащенко Д. І. (2005) *Формування готовності майбутніх учителів початкових класів до гуманістичного виховання учнів : [монографія]*. К. : Науковий світ, 370 с.
53. *Педагогические технологии : [учеб. пособие для студентов педагогических специальностей / под общ. ред. В. С. Кукушина]*. М. : ИКЦ „МарТ” : Ростов н/Д : Изд. центр „МарТ”, 2006. 336 с.
54. *Педагогічна майстерність: підручник / [І. А. Зязюн, Л. В. Карамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.] ; за ред. І. А. Зязюна. – [3-тє вид., допов. і переробл.]*. К. : СПД Богданова А. М., 2008. 376 с.
55. Пелех Л. Р. (2001) Формування особистості майбутнього вчителя у системі масових виховних заходів вищого навчального закладу : *автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук*. К. 20 с.
56. Петронговський Р. Р. (2002) Формування патріотизму старшокласників у позанавчальній виховній діяльності. Навч. посібник. К., 121 с.

57. Пехота О. М. (2006) Особистісно-орієнтоване навчання: підготовка вчителя : [монографія] / О. М. Пехота, А. М. Старєва. [2-е вид. доп. та перероб.]. Миколаїв : Вид-во „Іліон”, 272 с.
58. Подоляк Л. Г., Юрченко В. І. (2006) *Психологія вищої школи: [навч. посіб. для магістрантів і аспірантів]* / Л. Г. Подоляк,. К. : ТОВ „Філ-студія”, 320с.
59. Рогальська Н. В. (2010) Підготовка майбутніх фахівців до інноваційної діяльності в умовах освітнього комплексу “Дошкільний заклад – початкова школа”. *Вісник Черкаського університету. Випуск 176*. С. 139-141.
60. Рубинштейн С. Л. (2000) *Основы общей психологии*. СПб : Питер. 720с.
61. Савченко О. Я. (2009) *Виховний потенціал початкової школи* : [посібник для вчителів і методистів початкового навчання]. [2-ге вид.]. К. : Богданова А.М., 226 с.
62. Самойлова Л. Б. (2005) *Формирование компетентности будущего учителя в воспитании гражданского самосознания младших школьников: монография*. Абакан, 187 с.
63. Самохіна Н. М. (2005) Громадянська соціалізація майбутніх учителів засобами мистецтвознавчого краєзнавства : *автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук*. Луганськ, 20 с.
64. Севастюк М. С. (2001) Формування прогностичних знань та вмінь у студентів педагогічних факультетів (спеціальність „Початкове навчання”) : *автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук*. К., 17 с.
65. Серєда І. В. (2005) Організаційно-педагогічні умови активізації процесу самовиховання студентів гуманітарних факультетів університету : *автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук*. Херсон., 21с.
66. Скоропад І. С. (2004) Виявлення мотивації навчання студента – складова діагностики його знань. *Ефективність і нові форми діагностики рівня підготовки фахівців у ВНЗ : матеріали наук.-метод. конф., 2004 р.: тези доп.* Львів : Вид-во Львів. комерц. акад. С. 99–103.

67. Сметанський М. І. (2004) Теоретичні засади сучасних концепцій виховання. *Шлях освіти. № 3.* С. 2–6.
68. Снігур Л. А. (2005) Психологія становлення громадянськості особистості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. псих.наук. К., 32с.
69. Солдатенко М. М. (2008) Деякі особливості самостійної пізнавальної діяльності майбутнього вчителя. Науковий вісник Миколаївського державного університету : *Збірник наукових праць. Вип. 20 : Педагогічні науки. Том 1 / За заг. ред. В. Д. Будака, О. М. Пехоти.* Миколаїв : МДУ, С.20-26.
70. Сопівник І. В. (2006) Формування громадянськості студентів вищих навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. Тернопіль, 20 с.
71. Сухомлинська О.В. (2002) Громадянське виховання : спадщина і сучасність. *Доба. № 1.* С. 4–5.
72. Сухомлинський В. О. (1990) *Народження громадянина.* К. : Рад. шк., 288с.
73. Сущенко А. В. (2003) *Гуманізація педагогічної діяльності вчителя :* [наук.-метод. посіб.] Запоріжжя : Прем'єр, 222 с.
74. *Типові освітні програми для закл.загальної середньої освіти 1-2 та 3-4 класи.* К. : Видавництво «Світоч». 2019. 336 с.
75. Трайнев И. В. (2004) *Конструктивная педагогика:* [учеб. пособ.] / И. В. Трайнев; под общей ред. В. Л. Матросова. М. : ТЦ Сфера, 320 с.
76. Хоменко А. В. (2006) Формування особистісно орієнтованих відносин учителя й учнів у виховному процесі загальноосвітньої школи І ступеня: посібник. К., 220 с.
77. Хомич Л. О. (1999) Система психолого-педагогічної підготовки вчителя початкових класів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук. К., 38 с.
78. Шах Г. В. (2000) Підготовка майбутнього вчителя до виховної роботи засобами народознавства. *Рідна школа. №6.* С.18 .

79. Щербак І. В. (2005) Формування активної громадянської позиції майбутніх вчителів. *Наук. вісн. Миколаїв. держ. ун-т. Пед. науки: зб. наук. праць. Миколаїв : МДУ, Вип. 10. Т. 1. С. 124-128.*
80. Щербань П. М. (2004) *Навчально-педагогічні ігри у вищих навчальних закладах : [навч. посіб.]*. К. : Вища шк., 207 с.
81. Эльконин Д. Б. (1995) *Психическое развитие в детских возрастах* / Д. Б. Эльконин; под ред. Д. И. Фельдштейна; вступ. стат. Д. И. Фельдштейна. М. : Издательство „Ин-т практической психологии”, Воронеж : НПО „МОДЭК”, – 416 с.
82. Якименко С. І. (2001) Громадянськість як складова основа світогляду молодших школярів. *Вересень. № 4. С. 5-8.*
83. Яремчук Н. Я. (2007) Підготовка студентів класичного університету до виховної діяльності у загальноосвітній школі. *Педагогіка і психологія. №8. С.20-32.*

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для викладачів

Досвід підготовки майбутніх учителів до громадянського виховання учнів

Шановний колего!

В умовах реформування державної освітньої політики змінюються підходи до підготовки педагогічних кадрів. Унаслідок цього відбувається переорієнтація змісту й напрямів педагогічної освіти на засадах компетентісно орієнтованого підходу. Запрошуємо Вас узяти участь в опитуванні з метою корегування організації навчально-виховної роботи зі студентами з урахуванням Ваших запитів і потреб. Організатори та виконавці дослідження гарантують Вам конфіденційність.

1. Чи згодні Ви з висловлюванням: «Підготовка майбутніх учителів до громадянського виховання учнів є важливим напрямом діяльності вищих педагогічних навчальних закладів»?
2. Чи потрібні, на Вашу думку, майбутньому вчителю знання щодо особливостей громадянського виховання учнів?
3. Як ви вважаєте, чи готові сьогодні випускники Вашого навчального закладу до громадянського виховання учнів?
4. Яким, на Вашу думку, має бути результат підготовки майбутнього вчителя до громадянського виховання учнів? _____

5. Перелічить найдоцільніші, з Вашої точки зору, організаційні форми та методи підготовки студентів до громадянського виховання учнів. _____

6. Чи спрямовується Ваша педагогічна діяльність на формування готовності студентів до громадянського виховання школярів?

7. Як ви вважаєте, дисципліни, які Ви викладаєте, мають потенціал для формування готовності майбутніх учителів до громадянського виховання учнів? Чому?

8. Як, на Вашу думку, перевірити сформованість готовності майбутніх учителів до громадянського виховання учнів?

9. Чи згодні Ви з висловлюванням: «Виховати громадянина здатний лише громадянин»?

10. Які риси характеру переважають сьогодні у студентів? _____

11. Які якості характеру повинні переважати в майбутніх учителів? _____

12. Які заходи з громадянського виховання майбутніх учителів Ви провели (взяли участь) в цьому навчальному році? Перелічіть їхню тематику та кількість. _____

13. Проранжуйте за ступенем ефективності засоби підготовки майбутніх учителів до громадянського виховання учнів.

- узагальнення теоретичного матеріалу;
- організація виховної роботи зі студентами;
- реалізація під час педагогічної практики;
- розвиток самоосвіти та самовиховання;
- організація моделювання педагогічних ситуацій;
- здійснення громадянського виховання майбутніх учителів;
- виконання практичних та семінарських занять;
- виконання творчо-пошукової роботи;
- ваш варіант _____

Ваше прізвище, ім'я, по-батькові (за бажанням)_____

Фах за дипломом_____

Педагогічний стаж_____

Які дисципліни викладаєте?_____

Дуже вдячні Вам за співпрацю! Бажаємо натхнення і творчості!

Тестові завдання з теорії громадянського виховання

Навчальний заклад _____

Курс навчання _____

Інструкція: оберіть правильні відповіді із запропонованих (позначте кружечком відповідні варіанти).

1. Усвідомлення кожним громадянином своїх прав і обов'язків по відношенню до держави, суспільства, почуття відповідальності за її стан – це...

- а) громадянське виховання;
- б) національне виховання;
- в) громадянськість;
- г) патріотизм.

2. Патріотична самосвідомість, громадянська відповідальність, знання української мови, Конституції України, прийнятих правових норм, моральна вихованість, гуманність – це основні компоненти...

- а) національної свідомості;
- б) громадянськості;
- в) патріотичних проявів;
- г) громадянського виховання.

3. Одне з головних громадянських почуттів:

- а) правосвідомість;
- б) гуманність;
- в) відповідальність;
- г) патріотизм.

4. Система ідей і поглядів на людину як на найвищу цінність:

- а) гуманізм;
- б) громадянськість;
- в) гуманність;

г) моральна вихованість.

5. Формування громадянськості як інтегративної якості особистості, що дозволяє людині усвідомити себе юридично, соціально, морально й політично дієздатною, – це...

- а) національне виховання;
- б) патріотичне виховання;
- в) громадянське виховання;
- г) державне виховання.

6. Глибоке усвідомлення своєї приналежності до певної держави, почуття громадянської гідності, відповідальності й обов'язку, здатність рішуче відстоювати суспільно-державні цілі в складних ситуаціях – це...

- а) громадянська культура;
- б) етнічне самоусвідомлення;
- в) моральна культура;
- г) громадсько-патріотичне самоусвідомлення.

7. Дослідники виділяють два поняття патріотизму:

- а) громадський та етнічний;
- б) політичний та моральний;
- в) громадський та національний;
- г) конституційний та етнонаціональний.

8. Патріотизм, правосвідомість, політична освіченість, моральність особистості, трудова активність – це складові...

- а) етнічного самоусвідомлення;
- б) національного виховання;
- в) громадянської культури;
- г) громадянського виховання.

9. Етапи патріотичного виховання:

- а) науковий та конкретно історичний;
- б) культуропровідності та гуманізації;
- в) конституційний та етнонаціональний;

г) етнічне самоусвідомлення та громадсько-патріотичне самоусвідомлення.

10.Сукупність правових поглядів людей, що відбивають їхню оцінку чинного права, існуючого суспільного державного ладу, а також відповідність дій, учинків окремих громадян нормам права – це...

- а) політична освіченість;
- б) правосвідомість;
- в) конституційна освіченість;
- г) правова культура.

11.Знання про типи держав, політичні організації й інституції, принципи, процедури й регламенти суспільної взаємодії, виборчу систему – це...

- а) політична освіченість;
- б) конституційна освіченість;
- в) громадянська освіченість;
- г) правосвідомість.

12.У концепції громадянського виховання особистості визначені підходи:

- а) науковий та конкретно історичний;
- б) етнічний;
- в) діяльнісний та системний;
- г) особистісно орієнтований.

13.Оберіть із запропонованого списку принципи виховання громадянина України:

- а) науковість;
- б) гуманізм та демократія;
- в) самоактивність і саморегуляція;
- г) емоційність;
- д) комплексність і міждисциплінарна інтегрованість;
- є) наступність і безперервність;
- з) наочність;
- і) культуровідповідність;
- к) інтеркультурність;

л) доступність;

м) диференціація навчального процесу.

14.Тлумачення «Сукупність високорозвинених моральних якостей суб'єкта, що передбачає політичну зрілість, правову свідомість, почуття патріотизму, усвідомлення себе як повноправного члена соціальної спільноти, країни» - означає термін:

а) громадянськість;

б) громадянське виховання;

в) громадянин;

г) патріот.

Ключ:

1. В

2. Б

3. Г

4. А

5. В

6. А

7. Г

8. В

9. Г

10.Б

11.А

12.А, В, Г

13.Б, В, Д, Є, І, К

14.В

Орієнтовна тематика кураторських годин для студентів ІІІ курсу

№ п/п	Тема кураторської години	Дата проведення
1.	Адаптаційний тренінг „Новий навчальний рік”	Вересень (1 тиждень)
2.	Життєвий проект особистості	Вересень (2 тиждень)
3.	Мистецтво життєтворчості	Жовтень (1 тиждень)
4.	Як стати успішною людиною	Жовтень (2 тиждень)
5.	Навчання як складова життєвого успіху	Листопад (1 тиждень)
6.	Я – громадянин	Листопад (2 тиждень)
7.	Тренінг „Готуємось до сесії”	Грудень (1 тиждень)
8.	Від громадянина-вчителя – до громадянина-учня	Грудень (2 тиждень)
9.	Роль першого вчителя у формуванні особистості	Січень (2 тиждень)
10.	Наші добрі справи	Лютий (1 тиждень)
11.	Самовиховання як фактор розвитку особистості	Лютий (2 тиждень)
12.	Людське „Я”. Вияви характеру	Березень (1 тиждень)
13.	Самопізнання як компонент самовиховання	Березень (2 тиждень)
14.	Професійне самовиховання педагога-вихователя	Квітень (1 тиждень)
15.	Кодекс педагога-вихователя	Квітень (2 тиждень)
16.	Круглий стіл (підсумковий)	Травень (2 тиждень)

Тематичний брейн-ринг

“Україно, моя Україно”

Тема: Давня Україна.

Мета: Поглибити та узагальнити знання учнів про минуле України. Виховувати бажання знати більше про свою країну, розвивати патріотичні почуття.

Хід гри

1. Організаційний момент.

2. *Ведучий:* Шановні діти! Сьогодні змагаються 2 команди учнів. В кожну команду входить по 6 чоловік. Ми надіємось побачити найактивніших, найкмітливіших, найрозумніших школярів. Щоб виграти, треба дати правильні відповіді на запитання, а це означає – потрібно багато знати. А запитання гри стосуються історії України.

Звучить музика.

3. Гра “брейн-ринг”.

Ведучий: Україна за свою історію пройшла нелегкий шлях. Окремі князівства об’єднувалися. А потім під тиском ворогів держава розпадалась. Боротьба за утвердження української держави точилася на протязі багатьох століть. У становленні України як держави велику роль зіграла Запорізька Січ.

Питання 1: Як називалось Запорізьке Військо, його отаман? (*Сотня, кош, Вишневецьким, а отаман – кошевим*).

Ведучий: У літописі українських земель славний період козаччини тривав понад 300 років (1550-1828). Козацтво стало організованою військовою силою, яка боронила наші землі від варварських нападів турків і татар, а також польських і московських колонізаторів. Особливо відзначалися своєю енергією, хистом, сміливістю, витривалістю гетьмани українського народу.

Питання 2: Яких ви знаєте гетьманів – героїв українського народу? (*Сагайдачний, Байда, Вишневецький, Хмельницький, Мазепа, Залізняк, Полуботок, Сірко*).

Питання 3: Що було ознакою влади гетьмана? (*Булава*)

Музична пауза...

Ведучий: Діти, ми з вами полинули в славне минуле України і завжди повинні пам'ятати цю героїчну сторінку української історії.

Питання 4: Коли була утворена Україна як держава? Хто і в якому році став першим президентом України? (*Михайло Сергійович Грушевський, 1918 р.*).

Ведучий: Столиця України – місто Київ, велике, зелене, красиве місто. В нього також давнє минуле.

Питання 5: Коли і ким засновано місто Київ?

(*Місто Київ засновано Києм і названо його ім'ям*).

Ведучий: З того часу місто Київ розбудовувалося, стало одним з найкращих міст. Але є видатні пам'ятки архітектури давньої столиці.

Питання 6: Які видатні пам'ятки архітектури давньої столиці? (*Київсько-Печерська лавра, Андріївська церква, Володимирський собор тощо*).

Ведучий: Є люди, які безмежно любили рідну Україну, її народ та мову, знаходили засоби перейняття дитячих сердець, доводили і переконували, що українська мова – це мова великого народу.

Питання 7: Яких видатних поетів минулого ви знаєте? (*Тарас Шевченко, Леся Українка, Іван Франко, Михайло Коцюбинський*).

Музична пауза. Пісня “Тече вода з-під явора” на слова Т.Шевченка.

Ведучий: Славетні сини України, видатні композитори створювали музику на слова віршів, писали опери, оперети “Тарас Бульба”, “Наталка-Полтавка”.

Питання 8: Яких видатних композиторів ви знаєте? (*Микола Лисенко, Леонтович*).

Ведучий: Багато річок великих і менших протікає по території України.

Питання 9: Які найбільші річки України? (*Дніпро, Дністер, Дунай, Десна, Південний Буг*).

Питання 10: Яка назва річки України в тебе в роті? (*Десна*).

Ведучий: Багата і різноманітна рослинність України. Одні дерева і кущі цвітуть ранньою весною, інші – пізніше.

Питання 11: І ще про одне дерево послухайте, ми про це дерево багато читали, писали, слухали.

Питання 12: Литовською – “бернас”, давньоіндійською – “бжурийас”, німецькою – “бирке”. Це все назва одного і того ж дерева. Всі ці назви йшли від кореня “бже”, що означає “світлий, сяючий”. Назвати це дерево українською мовою (*Береза*).

Додаткові питання: Яку рибу назвали ім'ям людини? (*Карп*).

Яку назву мали козацькі прапори? (*Корогви*).

Як називався один із видів боротьби на Україні? (*Гопак*.)

4. Підведення підсумку гри “брейн-ринг”.

Оголошення рахунку, переможця гри, вручення нагороди.

Ведучий: Ось і закінчилась наша гра. Я вважаю, що ви поповнили свої знання про нашу країну, про її минуле і надалі будете продовжувати виявляти інтерес і бажання більше знати про свою Батьківщину.

Музична пауза. Пісня “О, Україно!”.

Фрагмент методичної розробки уроку громадянськості**Зростаю я громадянином України.**

ТЕМА. Зростаю я громадянином України.

МЕТА: розвивати національну самосвідомість учнів; формувати систему вчинків, при виборі яких дитина керується насамперед любов'ю до свого народу та готовністю свідомо служити інтересам своєї Вітчизни; виховувати любов до своєї Батьківщини, до свого народу; віру в нього.

ОБЛАДНАННЯ: карта України, картки для гри (на кожній парті для кожного учня лежить одна чиста картка, а окремо – група слів, з яких учні мають скласти і записати прислів'я про рідний край). Під картою прикріплені два великі конверти. В один діти складають усі прислів'я про рідний край, а в другий – всі записані на картці добрі справи, які кожен із них встиг уже зробити для рідного краю.

ХІД УРОКУ

Вчитель: Світлий вересень знову покликав до школи...

Всюди радість і усмішки, щастя розмай!

Це – весела країна, дитинство щасливе.

І дарує це вам – Україна, наш край!

А для кожного з нас рідний край – це найдорожча й найрідніша Батьківщина, мила серцю Україна, тому, що тут ми народилися і живемо, тут зустрічаємо вперше росяні ранки, спостерігаємо, як сонечко заходить. Бо та земля, яка народила нас, вона усім, як мати – одна на цілий світ, найдорожча, найдобріша і наймиліша. І не даремно свою Вітчизну українці з прадавніх віків називають ненькою Україною.

– Діти, у якому ми живемо столітті? (XXI).

А наша держава заявила про себе на повний голос ще на початку дев'ятого століття. Тоді вона звалась Київська Русь. Поглянемо на сучасну карту України. (Вчитель демонструє карту України і розповідає). Зверніть увагу на те, що вона розміщена у центрі Європи, а географічне положення

нашої держави дуже вигідне. Тут помірний клімат, чорноземні родючі ґрунти, є багато річок, озер, віковічних лісів і безмежних степів, а ще її землі омивають два моря. З давніх часів наша держава потерпала від набігів кочових племен, тому що ті, хто хоч раз побував на цій землі, прагнули її захопити, привласнити. Та прагнення до волі і незалежності в українців у крові. Наші предки визволяли рідну землю від ворогів у різні часи, вони боролись і перемогали, та хоч деколи і програвали битву, але ніколи не здавались. І завжди знаходились люди, які піднімали народ на боротьбу, вели до волі.

А ось 24 серпня наш народ святкував річницю від Дня незалежності України. Україна знову вільна й незалежна. Свято історичне, світле, веселе. Ви також разом з дорослими ходили на це радісне свято. Розкажіть, діти, де ви були у цей день. (Розповідь учнів).

– А що ж таке незалежність держави? Як ви це розумієте? (Відповіді дітей).

Це означає, що Україна має свою державну мову – українську, свою державність, свій Державний Герб, прапор і гімн.

(Учитель показує державну символіку, а діти називають)

Жити у вільній незалежній державі – давня мрія нашого народу. Він завжди прагнув мати все своє: землю, хату, велику родину, свої традиції, культуру і найцінніше – волю!

Недаремно в усній народній творчості так багато прислів'їв про волелюбність нашого народу: “За рідний край - життя віддай”, “Де рідний край, там і рай”, “В нашій рідній стороні воля нам світліша сонця”...

А тепер для кожного з вас є дуже цікаве завдання: зі слів, які у вас на парті, складіть прислів'я і запишіть його на одній із карток. (Можна використовувати такі прислів'я “Добре тому, хто в своєму домі”, “За рідною землею і в небі сумно”...).

(Вчитель може вибрати інші прислів'я. Поки діти працюють, звучить музика, пісні про Україну).

Вчитель: Час прочитати прислів'я, які ви склали. Про що говорять ці прислів'я? Як ви їх розумієте? (Відповіді дітей). Ці картки ми складемо у конверт, що під картою. Час від часу кожен із вас їх зможе дістати і прочитати. Отож ніколи не забувайте, що ми всі – народ України, її сини і дочки, а тому на кожному з вас лежить відповідальність за Батьківщину.

– А як ви ставитеся до своєї Батьківщини?

– Які почуття у вас викликає саме слово Україна? (Відповіді дітей).

– Що може і повинен кожен із вас уже зараз зробити для своєї України? (Відповіді дітей).

А зараз ви виконаєте ще одне завдання: напишете на картках про свої хороші справи, які ви робили не тільки для себе, а й для майбутнього рідного краю чи його сьогодення. Хтось із вас допомагав доглядати тварин, хтось посадив з батьком садок, ліс, або просто одне деревце ... Ось про це напишіть. А протягом року ви дописуватимете в цю картку хороші справи, які робитимете для свого краю. В кінці року ми підрахуємо, скільки хороших справ зробили наші учні.

(Звучить пісня про Україну. Учні виконують завдання, підходять до дошки, вкладають у конверти свою картку).

Вчитель: Любов до мами й тата, любов до родичів, близьких людей, любов до Батьківщини – це найсвітліше і найвище почуття. А коли така любов у серці є, тоді людина світла і добра, щира і відважна, чесна і щедра. Ви, діти, маєте у своєму серці це високе почуття – любов, тому ви все зробите для того, щоб наша Україна стала квітучою державою, могутньою, сильною і багатою. А поки ви ще малі, вам треба здобувати знання, щоб багато знати і вміти, бо ж вам будувати майбутнє України. Тому намагайтеся так вчитися, щоб вами пишалася Україна! В добрий час, дорогі діти!